www.nanafghan.com

ا ب ت

ټ ج څ

پښتو لیکنی سمون

ځ د ډ

ړ ږ ژ

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

پښتو لیکنی سمون

(د پوهندوی علمي رتبې لپاره)

لیکوال

محمد اسمعیل یون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتـــاب نـــوم:	پښتو لیکنی سمون
لـــیکـــــوال:	محمد اسمعیل یون
خـــپـــرنـــدوی:	یون کلتوري یون
چـــاپـشمـــېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چـــاپـــــکال:	۱۳۸۷ل کال
د لـــیکـــــوال	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
د خـــپـــرنـــدوی	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
کـــمـــپـــوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

د لومړي چاپ سريزه

دا اثر مې له نن څخه يو کال دمخه (۱۳۸۶ل کال) په وروستيو کې بشپړ کړی و، ژوري هئيت زما د ترفيع لپاره ومانه، خو ما هغه وخت ځکه چاپ نه کړ، چې غوښتل مې تر علمي ترفيع وروسته يې يو ځل بيا وګورم او زياتونې په کې وکړم او هم يې ځينو ليکوالو ملګرو ته د کره والي لپاره وړاندې کړم. د تېرو کلونو په بهير کې که څه هم له ګڼو بوختياوو سره مخامخ وم، خو د دې تېر يو نونيم کال په بهير کې مې خپلو کلتوري کارونو ته تر هرڅه زياته توجه وکړه. دا اثر مې يو ځل بيا وکوت او ځينو ليکوالو ملګرو ته مې د کتنې او کره کولو لپاره ورکړ، دا دی تر بيا کتنې او سمون وروسته يې د قدرمنو لوستونکو مخې ته ږدم، پوره باور دی چې تر چاپ وروسته به مو قدرمن لوستونکي لا کره والي ته وهڅوي او د وخت په تېرېدو سره به دا بهير د پښتو ليکدود د لا سمون سبب شي.

د همدې بهير د لا برې په هيله

محمد اسمعيل يون

۱۳۸۷ل کال د کب ۲۵مه نېټه

ارګ، د جمهوري رياست ماڼۍ

((پښتو ليکنی سمون))

يوه په زړه پورې هڅه

د يوې ژبې د ليکدود سمون او د هغه د اصلاحي بهير ارزونه د ژبې په پرمختګ کې کارنده ونډه لري. له نېکه مرغه پښتو ليکدود وخت پر وخت د زيات کره والي پر لوري ګامونه اخلي. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنمل محمد اسمعيل يون يوې ډېرې ښې او ضروري موضوع ته پام شوی او د خپلې علمي تر فېع (پوهندوی رتبې) لپاره يې داسې يوه موضوع (پښتو ليکنی سمون) ټاکلې، چې ارزښت اوضرورت يې ډېر زيات دی. اوس چې زموږ په هېواد کې رسنۍ ډېرې زياتې شوي، نو د ليکدود د يو والي او سمون په برخه کې هره نوې علمي هڅه بې له شکه چې ډېره ګټوره تماميږي. ځکه که چاپي، تصويري او نورې رسنۍ پر خپل وخت له ښه، کره، پوره او معياري ليکدود څخه کار وا نه خلي، نو ډېرې ژبنۍ ګډوډۍ او تېروتنې را منځته کېدلای شي. اکثره ګډوډي موږ د يوه ښه معياري ليکدود په مرسته له منځه وړلای شو. پوهنمل محمد اسمعيل يون همدغه ضرورت ته متوجه شوی او داسې يو علمي اثر يې دا دی رامنځته کړی، چې زموږ د ليکدودي ستونزو ډېرو برخو ته ځواب ويلای شي. په دې اثر کې د اختلافي کلمو د سمون تاريخي بهير هم په ګوته شوی او دنويو اختلافي کلمو د سمې ليکنې معيارونه هم په ګوته شوي دي، د علمي ستونزو د

حل لپاره د پښتو غږيزې الفبې چارټ هم راوړل شوی او د نورو نومونو د يو والي او سمې ليکنې لپاره هم ښه وړانديزونه شوي دي. د پښتو د انشايي سمون لپاره يې ليکنښې او پښتو سربلونه او اوستربلونه هم په تفصيل سره بيان کړي دي.

زه په داسې حال کې چې د پښتو ليکني سمون په بهير کې دا اثر يوه ښه په زړه پورې زياتونه ګڼم او د (پوهندوی) علمي ترفيع لپاره يې پوره او مناسب ګڼم، دې سره هيله لرم، چې د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو څانګه کې د يوه درسي يا مرستندوی درسي کتاب په توګه هم ورڅخه ګټه واخيستل شي. دغه راز له ښاغلي يون څخه هيله کوم، چې د کتاب د ژر چاپ لپاره هم هڅې وکړي او تر چاپ د مخه د لوستونکو د معلوماتو د لا زياتوالي لپاره نورې بېلګې هم په کې راوړي او نورې هغه اختلافي کلمې هم وپلټي، چې لا اوس هم په ليکنۍ برخه کې په کې توپيرونه تر سترګو کېږي. زه يو ځل بيا ښاغلي پوهنمل محمداسمعيل يون ته د (پوهندوی) علمي رتبې لپاره د دې اثر د ليکلو له امله تبريکي وايم او له اړوندو مقامونو څخه هيله کوم، چې (د پښتو ليکني سمون) د ليکنې له امله نوموړي ته د (پوهندوی) علمي رتبه منظوره کړي.

د پښتو ليکني سمون د پراختيا او د پښتو ليکدود د لا کره والي او بشپړ يو والي په هيله.

په درنښت

پوهنوال محمد صابر خويشکی

سریزه:

د پښتو لیکني سمون ضرورت

په دې کې هېڅ شک نه شته، چې لیک تر ژبې ډېر وروسته را منځته شوی، جوړ شوی او په اصطلاح اختراع شوی دی. پوهان په دې نظر دي، چې لیک د بشري ژوند د پرمختګ مهمه وسیله او د بشر ستره لاسته راوړنه ده. ژبپوهانو لیک د ژبې مادي استر او یا هم انځوریز شکل ګڼلی دی. د نړۍ په پوهانو کې خوشالخان هغه ستر عالم دی، چې تر هرچا زیات د لیک ارزښت ته ځیر شوی دی. د خوشالخان په نظر که لیک نه وای د دنیا دا دومره علمونه او کتابونه به نه وو. خوشال په خپل مشهور سیاسي، روزنیز اوټولنیز اثر (دستارنامه) کې: علم د وحشي اسپ په شان بللی او خط یې د قیضې په شان، چې وحشي اسپ پرې رامولای شي، هغه خط دریم هنر ګڼي، چې کسب او کمال پرې حاصلېږي. خوشال وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي دی، خط لکه کمند چې وحشي پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی. که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی...)) [1] خوشال

---

(۱) دستار نامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ، ۱۸ مخ.

که څه هم په ساده مثالونو کې د لیک ارزښت او اړتیا بیان کړي، خو د مانا او محتوا د ژوروالي له مخې یې د لیک ارزښت په ښه ډول څرګند کړی دی. د نړۍ ګڼو ژبپوهانو د لیک بېلابېل تعریفونه کړي، خو کوم قوت چې د خوشال په تعریف کې شته، په نورو تعریفونو کې په دې کچه نه لیدل کېږي. د خوشال د تعریف له مخې د علم زېرمه او پانګه د لیک نتیجه ده. رښتیا هم که چېرې بشر لیک نه وای رامنځته کړی، نو بل پښت او راتلونکو نسلونو ته یې د تجربو او پوهې انتقال ناشونی و. د سړي علم خو د فولکور او ګړني ادب په شان هم نه دی، چې خوله په خوله او نسل په نسل یو بل ته انتقال شي. د فوکلور د لېږد مهم لامل دا دی چې هلته هنري قوت او تخیل ورسره ملګری وي او له کوم فشار پرته د خوند په زور انتقالېږي، په علم کې که څه هم زیاته ګټه متصوره ده، خو د خوند او لذت کچه په کې ډېره کمه ده. په حقیقت کې د نړۍ د تفکر او تخیل د تجربو یو اوږد زنځیر اوتسلسل (ګړني ادبیات) هم وروسته د همدې لیک په واسطه د مرګ له حتمي ګواښ څخه ژغورل شوي دي. پیداګوژستان (ښوونپوهان) په دې نظر دي، چې د علم زېرمه د الفاظو په پانګه کې نغښتې ده، یا په بله وینا د الفاظو کثرت د مانا پر ډېروالي دلالت کوي. د انسان په ژبه کې د الفاظو او کلمو د زېرمې او زیاتوالي ظرفیت هغه وخت زیات شو، چې ژبه د لیک په واسطه د زېرمه کېدو او خوندیتوب جوګه شوه. د لیک په واسطه نه یوازې دا چې پخوانۍ پانګه خوندي شوه، بلکې د دې پانګې د زیاتونې او غځونې اسانتیاوې هم برابرې شوې، ژبه د هوا له څپو څخه د

یوه مقید او منسجم انتظام لوښي ته ولوېده او د انسان د اړتیاوو د خروب لپاره یې د غځونې قابلیت پیدا کړ، خو لیک هم، داسې نه دی، چې پر یوه ورځ رامنځته، پیدا او غني شو، لیک هم د ژوند اوږده کلونه او مزلونه وهلي دي. د نړۍ ګڼ شمېر ژبې د څو بېلابېلو او یا هم د مختلفو لیکدودونو او لیکبڼو تر پړاوونو تېرې شوې دي.

پښتو لیک یا لیکدود د (میخي)، (ارامي)، (خروشتي) او (یوناني) لیکدودونو او یا لیکبڼو پړاوونه تېر کړي او تر اسلام وروسته یې عربي لیکبڼه خپله کړې ده. معمول عربي لیک یا الفبې چې ټول(۲۸) بېلابېل توري لري، د دې جوګه نه ده، چې ټول پښتو غږونه راونغاړي، یانې پښتو غږونه زیات او د عربي لیکدود توري (شکلونه) کم دي، د همدې کمښت د پوره کولو او د پښتو غږونو د سمې افادې لپاره پر پښتو (یا ګانو) سربېره اته داسې نور توري پر بېلابېلو وختونو د دې ژبې له (الفبې) سره یو ځای شوي، چې تر ډېره حده یې د پښتو اوازونو د افادې چاره اسانه کړې ده. له هغه وخته چې پښتو په عربي لیکبڼې لیکل شوې، نو وخت پر وخت په کې بدلون راغلی دی. ویل کېږي چې په پښتو لیکدود کې لومړني بدلونونه د سلطان محمود غزنوي زمانې پورې اړه پیدا کوي، تر هغه وروسته پیرروښان د پښتو غږونو لپاره ځینې شکلونه وضع کړي، وروسته بیا خوشالخان د ((زنځیري)) لیکدود په نامه یو بل لیکدود جوړ کړی، چې د ده خپل او دده د کورنۍ ځینې اثار پرې لیکل شوي دي. د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د (پښتو مرکې) له خوا هم د لیکدود د سمون په اړه

ځينې هڅې شوي، تر هغه وروسته په کندهار کې (ادبي انجمن) او بيا په کابل کې (پښتو ټولنې) د ليکدود د سمون په برخه کې خپلې هلې ځلې کړي او دا هڅې ان د باره ګلۍ تر علمي سيميناره غځېدلې دي. خو بيا هم پښتو اوسنۍ کارېدونکې الفبې د دې جوګه نه ده، چې د پښتو غږونو بشپړه استازي يا ځرګندونه وکړي، له همدې امله لا هم د دې اړتيا شته، چې په پښتو الفبې کې پوره پوره سمون راشي. د الفبې يا تورو سمون د دې زمينه برابروي، چې د يوې ژبې ليکنۍ متن سم شي. د يوې ژبې په ليکني سمون سره ورو ورو يوه ژبه له بېلابېلو يا مختلفو ګړدودونو او لهجو څخه راوځي، يوه واحده بڼه خپلوي او د يوې ژبې ليک لوست ورسره پوره پوره اسانېږي. ژبپوهان په دې نظر دي، چې د يوې ژبې د معياري کولو او يووالي لپاره تر ټولو غوره لاره همدا ده، چې ليکدود سره يو شي. د افغانستان نوميالی ژبپوه استاد زيار وايي، چې ژبه د وګړو په خولو کې ده او خولې په لکونو څه چې په ميلونونو دي، نو موږ نه شو کولای ژبه د چا په خوله کې سمه کړو، خو ليک يو واحد سيستم دی، که ليک سم شي، نو خولې هم ليک تعقيبوي، په دې ډول د وخت په تېرېدو سره خولې او ليک سره سمون خوري. د دې اثر (پښتو ليکنی سمون) د ليکلو ضرورت هم دا و چې پورتني مجبوريتونه او ضرورتونه تر يوه حده پوره کړي او زموږ ژبه له ګړدوديزې او ليکدوديزې انارشۍ څخه وژغورل شي، دې کار سره به د ژبې د وينا سيستم سم تلفظ او د مانا په پوره انتقال کې به اسانتياوې را منځته شي.

ددې اثر په ليکلو کې هڅه شوې هغه ستونزې تر يوه حده اوارې شي، چې اوس په پښتو ليکنۍ بڼه کې تر سترګو کېږي. په دې اثر کې د ځينو ګرامري تېروتنو د مخنيوي لپاره معمولو ګرامري تېروتنو او دهغو سمې بڼې ته هم اشاره شوې، دا اثر اساساً کوم ګرامري لاربښود نه دی، خو دې سره سره بيا هم هغه خپلواکې او ناخپلواکې کلمې چې اوس په ناخبرۍ او ناپوهاوي کې د پښتو ګرامر د اساسي قاعدو خلاف په دوديز ډول ناسمې ليکل کېږي، د هغو سمې کارونې لارو چارو ته هم په کې ګوته نيول شوې ده. يو شمېر اختلافي کلمې او د هغو سمې بڼې ته هم نغوته شوې ده. په بنسټيز ډول د دې اثر له ليکلو څخه زما غټ هدف دا و، چې د پښتو ليکني سمون په بهير کې خپله ونډه واخلم، د ښوونځي زده کوونکو او د پوهنتون محصلينو ته په پښتو ليکنۍ برخه کې تر خپله وسه اسانتياوې رامنځته کړم او هم هغو نا پښتنو پښتو زده کوونکو او بهرنيانو ته، چې د ليک له لارې د پښتو ژبې د زده کړې لېوال او مينوال دي، لاره سيده کړم. يادونه کوم چې په پښتو ليکنۍ برخه کې نه دا لومړنی اثر دی او نه هم وروستی؛ تر هغه وخته د دې لړۍ غځول په کار دي، چې پښتو ليک د پښتو ژبې د افادې ټولې خواوې انځور او ټولې اړتياوې خروب کړي.

په مينه او درناوي

محمد اسمعيل يون

لومړی څپرکی

پښتو غږونه او توري

الف- غږونه: د ګړنۍ ژبې بنسټ غږونه او د لیکنۍ ژبې بنسټ توري جوړوي. طبیعي خبره ده، چې غږونه د انسان له ژوندانه سره سم رامنځته شوي دي. د غږ پوهنې یا فونولوژۍ علم له مخې ((غږ یا اواز د ژبې تر ټولو کوچنی غږیز توک یا عنصر ته ویل کېږي، چې په خپله په ځانګړې توګه کومه مانا نه لري، خو له ترکیب او یوځای کېدو څخه یې مانا لرونکې کلمې جوړېږي او هم په کلمو کې د مانا د توپیر سبب ګرځي.)) [1]

په حقیقت کې غږ د ژبې بنسټ دی؛ که غږ نه وي ګړنۍ ژبه نه شته او چې ګړنۍ ژبه نه وي نو لیکنۍ ژبه هم نه شته. لیک د ژبې مادي استر ګڼل کېږي، غږ په غوږونو اورېدل کېږي، خو په سترګو نه لیدل کېږي، خو کله چې د تورو یا لیک په چوکاټ کې قید شي، نو د سترګو د لیدو او فزیکي شتوالي جوګه شي. غږونه هم

---

[1] غږ پوهنه او ویپپوهنه، بخت میر وزیری، کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د نا پښتو څانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال، ۴ مخ.

خپل خپل ډولونه لري، د نړۍ په زياتو ژبو کې غږونه معمولاً د دوديز وېش له مخې پر دوو ډولونو وېشي؛ خپلواک او نا خپلواک يا واول او کانسونينټ چې غږن او بې غږه اوازونه هم ورته وايي. سربېره پر دې غږونه د خولې او وتونځي (مخرج) او لفظي غږو له مخې پر ژبغابيزو ، پزيزو، تالويزو، شونډيزو او نورو ډولونو هم وېشل کېږي. پښتو ګرامر پوهانو او ژبپوهانو د خپل دوديز تعريف له مخې پښتو غږونه پر څلورو ډولونو وېشلي دي. دا وېش يې په خوله کې د غږ د توليد د څرنګوالي له مخې کړی دی يانې دا چې يو غږ د توليد په بهير کې د ساهوا جريان له خنډ او ځنډ سره مخامخوي که نه؟

د همدې دوديز وېش له مخې په پښتو کې د غږونو د وېش دا ډلبندي په دې ډول ده:

۱- خپلواک، غږن يا واول غږونه: هغو غږونو ته ويل کېږي، چې له خولې څخه د راوتو پر مهال يې دغږيزو غږو ترمنځ ټکر رامنځته نه شي، يانې دا چې: هر هغه اواز چې يوځل له کوم خنډ او بندښت پرته له خولې څخه راوځي، هغه ته خپلواک، غږن يا واول غږ ويل کېږي.

په پښتو کې دغه لاندې غږونه په خپلواکو غږونو کې شمېري:

۱- الف: ا (ā)

۲- ګرده (هې) يا زور (ه) (a)

۳- زورکی (ه) د بارګۍ د سيمينار د پرېکړې له مخې يې بڼه داده: (هٔ) (ə)

۴- اوږده يا ښځينه (ې)

۵- څرګنده يا لنډه (ي) (i)

٦- اوږد يا په دوديزه نومونه مجهول واو (و = o)
٧- لنډ يا څرګند واو (و = u)

خو پوهاند صديق الله رښتين په پښتو کې د (واونو) شمېر (څلور) ګڼلی او ځينو نورو پوهانو بيا الف په دوه ډوله ګڼلی، نو که دا نظريه هم ورسره ومنل شي، د پښتو واولونو شمېر به لسو ته پورته شي، خو په دوديزو وېشنو کې پښتو واولونه، چې په توررو، انځورونو يا ګرافيمونو افاده کېږي، همدا اوه (٧) توريز وېش ډېر معمول دی.

البته په پورتني وېش کې هم، چې واولونه (٧) ګڼل شوي، د پښتو ژبې لپاره اوسنی کارېدونکی عربي ليکدود دهغو د افادې لپاره (٧) بېلابېل ګرافميونه نه لري. دا (٧) بېلابېل غږونه په عربي –پښتو ليکدود کې په (ا، ه، ې، و، ي) انځورونو افاده کېږي، البته که د زورکي (ə) لپاره د باړه ګلې ورانديز (ۀ) ومنل شي نو د اوو (٧) غږونو د تمثيل لپاره به (٦) شکلونه ولرو.

خو بيا به هم د (u او o) دوو خپلواکو غږونو د تمثيل لپاره يوازې يوه بڼه (و) لرو.

ژبپوهان دواولو په اړه دا خبره هم کوي، چې د نورو غږونو په تلفظ او افاده کې دا غږونه اساسي نقش لري، که چېرې دا غږونه نه وي، هغه نور غږونه اصلاً حرکت نه شي کولای. همدا غږونه د څپې يا سېلاب زړی هم جوړوي او په هره څپه کې د يوه خپلواک غږ شتون حتمي دی او له واول پرته څپه هډو جوړېدی نه شي. څپه بيا د ګړنی ژبې انکشافي شکل دی، کېدی شي، ماناواله وي او يا هم مانا ور نه کړي.

۲- نا خپلواک، ناغږن یا کانسونینټ غږونه: نا خپلواک اوازونه یا غږونه هماغه دي، چې له خولې څخه د راوتو پرمهال د هوا جریان بندوي او غږیز غږي یو بل سره نښلي، یانې دا چې لکه د واول په شان له کوم خنډ پرته له خولې څخه نه راوځي. ناخپلواکو غږونو ته چوپ (کانسونینټ) غږونه هم وایي: په پښتو کې نا خپلواک غږونه د دې لاندې شکلونو په واسطه انځورېږي:

۱- ب ، ۲- پ، ۳- ت، ۴- ټ ، ۵- ج، ٦- چ، ۷- څ، ۸- ځ، ۹- خ، ۱۰- د، ۱۱- ډ، ۱۲- ر، ۱۳- ړ، ۱۴- ز، ۱۵- ژ، ١٦- ږ، ۱۷- س، ۱۸- ش، ۱۹- ښ، ۲۰- غ، ۲۱- ک، ۲۲- ګ ۲۳- ل، ۲۴- م، ۲۵- ن، ۲٦- ڼ، ۲۷- هـ

پوهاند صدیق الله رښتین د پښتو ناخپلواکو غږونو او یا هم تورو شمېر (۲٦) ګڼلی[1] سربېره پر نوموړو غږونو او یا هم تورو په پښتو کې لس داسې عربي غږونه یا توري هم کارول کېږي، چې اصلي ریښه او جوړښت یې عربي دی، یانې په هره کلمه کې چې دا غږونه یا توري و کارېږي، هغه به عربي وي، پښتو به نه وي. د یادونې وړ ده، چې پښتو ژبه کې د دې غږونو او تورو سم تلفظ څه ناڅه مشکل دی، نو ځکه خو یې د تلفظ پر وخت زیاتره انډولونه کارول کېږي، یانې په خپله ژبه کې هغه ته ورته اوازونه ، د بېلګې په توګه: (ص) د (س) په تلفظ، (ث) د (څ) یا (س) په تلفظ (ف) د (پ)، (ذ) د (ز) او (ځ) په تلفظ او همداسې نور دواخله. هغه اوازونه یا توري، چې له عربي کلمو سره یو ځای

---

(۱) پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، صدیق الله رښتین، خاور خپرندویه ټولنه، ۳ مخ.

پښتو ته راغلي او اوس يې په پښتو ګړنې او ليکنې ژبه کې کارونه يو ضرورت او دود دی، دادي:

(ث، ح، ذ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ع)

د يادونې وړه ده، چې دا پورتني اوازونه او توري هېڅکله هم په نړه پښتو کلمو کې نه راځي. په ټوليز ډول د عربي غږونو په ګډون په پښتو کې اوس (۳۷) ناخپلواک غږونه او د هغو ګرافيمونه يا توري کارول کېږي.

خو پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د ټولو پښتو غږونو يا تورو شمېر (۳۷) ګڼلی او که چېرې د عربي دا لس نړه توري يا غږونه ورسره يوځای شي، نو شمېر به يې (۴۷) تورو ته ورسېږي. که غبرګغږونه او سيمې واولونه پرې سرباری شي، نو خبره يو کم شپېتو غږونو ته رسېږي او که د ځينو لهجو واولونه هم په پام کې ونيسو، نو خبره تر شپېتو هم پورته کېږي.

۳- نيمه خپلواک يا سيمې واول غږونه: د ژبپوهنې د دوديزو تعريفونو او وېش په لړ کې د نيمه خپلواکو غږونو يا سيمې واول موضوع هم د يادونې وړ ده. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان، سيمې واول ګرد سره مني نه او وايي چې اوازونه يا واول دي يا کانسوننټ او نيمه واول کومه مانا نه ورکوي، ځکه واول يو څپه جوړوي او دلته هم يوه څپه يا سېلاب وي يانې په هر څه کې چې اوس د سيمې واول په نامه توري وي، هلته واول هم ورسره وي او له واول پرته سيمي واول د کانسوننټ په شان حرکت نه شي کولای، نو ځکه بايد په

کانسونینټ کې وشمېرل شي. خو د نویو ژبپوهانو له دلایلو سره سره بیا هم د سیمې واول اصطلاح تراوسه له دوده غورځېدلې نه ده. دودیز ژبپوهان په پښتو کې دغه لاندې اوازونه سیمې واول ګڼي.

۱- y= ی ، لکه یلبند، yelband ، yawāze

۲- w= و لکه ګل gwəl ، درواغ dərwagh

د یادونې وړ ده، چې په پښتو لیکدود کې ددې دوو غږونو یا سیمې واولونو د افادې لپاره ځانګړې ګرافیم نه شته؛ په دې لیکدود کې د دې اوازونو د تمثیل لپاره د (و) او (ی) له بنې کار اخیستل کېږي. خو په پښتو فونیمیکه الفبا کې یې ورته (y او w) بڼه غوره کړې ده.

۴- غبرګغږونه یا دیفتونګونه: د غږونو په دودیز وېش کې یوه کټګوري هم د غبرګغږونو ده، غبرګغږونه یا دیفتونګونه هغو اوازونو ته ویل کېږي، چې له یوه واول او یوه سیمې واول یا نیمه واول څخه رغېدلي وي. دیفتونګونه هم لکه د واول په شان له کوم ځنډ پرته په یوځایي ډول له خولې څخه راوځي، خو په دې توپیر چې تر واولونو درانه ویل او ښکاره کېږي، چې د واول ترڅنګ ورسره یو بل غږ هم ملګرتیا کوي، ځینې اوسني ژبپوهان د سیمې واول په شان د دیفتونګ له تعریف او جلا کټګورۍ سره هم موافق نه دي او ټول اوازونه یوازې پر دوو کټګوریو یا ډلبندیو (واول) او (کانسوننټ) وېشي.

دغبرګغږ له دودیز تعریف سره سم پښتو غبرګغږونه دا دي:

۱- ای (āy) لکه پای pāy، چای čāy

۲- ی (ay) لکه زمری zmaray ، زلمی zalmay

۳- ۍ (əy) لکه ځولۍ ĵoləy، ډوډۍ (ḍoḍəy)

۴- وی (uy) لکه خوی xuy ، بوی buy

۵- وی (oy) زوی zoy ، لوی loy

٦- او (**āw**)کړاو karāw ، پړاو parāw

۷- او (aw) لو (law) ، پلو (palaw)

۸- و (əw) لکه کټو (katəw) بګو (bagəw)

۹- یو (iw) تریو triw یو (iw)

۱۰- یو (ew) دیو dew

په پښتو کې غبرګغږونه همدا دي، چې پورته مو ورته اشاره وکړه، د وروستيو دريو (ew,iw,əw) کارونه يې ډېره کمه ده او يوازې د ګوتو په شمار استعمال ځايونه لري. دغه راز په پښتو ليکدود کې د (۴، ۵) ګڼې (oy ،uy) او (٦، ۷) ګڼې (aw,āw) توپيرونه او د (۸) ګڼې (əw) سمه ليکنه مشکله ده، د (۹-۱۰) ګڼې (ew ، iw) سمه انځورونه که څه هم مشکله نه ده، خو په اوسني دوديز استعمال کې يې څوک ډېر خيال نه ساتي. اوس نو که موږ ديفتونګونه هم د جلا اوازونو په توګه محاسبه کړو او د عربي نړه غږونو يا تورو په ګډون يې له پښتو غږونو سره يو ځای کړو او هم په ځينو ګړدودونو کې ځينې نور کارېدونکي واولونه هم پرې زيات کړو، نو په پښتو کې به د اوسنيو کارېدونکو غږونو شمېر تر (يو کم شپېتو) بېلابېلو غږونو واوړي. د دې شمېر غږونو په شتوالي سره به پښتو ژبه د ژبو په هندو اروپايي کورنۍ، په تېره بيا په

ختيزو اريايي ژبو کې هغه ژبه وي، چې د اوازونو لمن يې تر ټولو زياته پراخه ده.

ب- توری، حرف، انځور، شکل يا ګرافيم: د يوه غږ ليکل شوي شکل يا بڼې ته وايي، يا په بله وينا د ليد وړ هغه رسم يا انځور دی، چې د يوه اواز ښکارندويي کوي. زموږ په ګړنۍ ژبه يا اصطلاحاتو کې اکثره وخت خلک د اواز او توري (حرف) توپير نه کوي، دواړه په يوه مانا کاروي، سره له دې چې توري او اوازونه په مترادفه مانا کارېږي، خو په حقيقت کې توري د اواز تابع دي او د همغه اواز ښکارندويي کوي، چې دا توري ورته د نښې (سمبول) په توګه غوره شوي دي. په نړۍ کې د ګڼو ژبو غږونه په ډېر کم تغيير سره اوښتي را اوښتي او يا يې هم خپل ځينې ژبنې يا ګرامري خصلتونو لږ و ډېر تغيير کړی دی، خو داسې ډېرې ژبې شته چې ليکدود يا تورو يې سل په سلو کې بدلون موندلی ، ان يوې ژبې څو ډوله توري يا په ټوليز ډول ابېڅې (الفبې) درلودلي دي. پښتو ژبه او تر څنګ يې ځينې نورې اريايي ژبې هم د څو ليکدودونو ((ميخي، ارامي،خروشتي، يوناني))[1] تر بهيرونو تېرې شوي او اوس دا دی په عربي الفبې کې دنړدې نيمايي توپير په زياتوالي سره همدا الفبې کاروي، خو اوسنۍ کارېدونکې ابېڅې په عام ډول د جوړښت له مخې د همدې عربي ليکدود د قاعدې مطابق حرکت کوي. عربي ليکدود او په هغه کې راغلی زياتون

(۱) - د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي ، د علومو اکاډمی، ۱۳۸٦ ل کال، کابل، ۷۵ مخ.

بیا هم د پښتو غږونو بشپړه ښکارندویي نه شي کولای، له همدې امله نه یوازې پښتو، بلکې د نړۍ اکثره ژبې چې لیکدود یې د ژبو د ټولو غږونو او اړتیاوو انځورنه، نه شي کولای، د ځینو علمي ستونزو د حل او په ژبه کې د ځینو خاصو کلمو او غږونو د دقیق قید لپاره له یوې بلې ابېڅې څخه هم کار اخلي. دې ابېڅې ته د ژبپوهنې په نړیواله نومونه کې (فونیمیکه) الفبې وایي، چې په پښتو کې یې موږ (غږیزه) ابېڅې بولو.

غږیزه الفبې د یوې ژبې په سلو کې (۹۹%) لفظي ستونزې اوارولای شي، خو هغه کلمې، چې د شکل او تلفظ له مخې سره ورته او مانـاوې یې بېلابېلې وي، دا ستونزه بیا هم نه شي حلولای، خو د کلمې د تلفظ په دقیق ثبت کې مرسته کوي. البته د دې ډول کلمو ستونزه یوه مانیزه ستونزه ده، نه لفظي او په لیکدود پورې اړه نه لري. دغه راز په پښتو کې (دخج یا فشار) ستونزه هم د یادونې وړ ده. کله چې فشار د یوې کلمې په لر او بر کې راشي، د کلمې مانا اړوي، دا ستونزه هم په غږیزې الفبې نه شي حلېدلای، البته دخج د یوې ځانګړې نښې (٬) په واسطه کېدی شي، چې یوه کلمه په همغې مقصودې مانا تلفظ شي. لکه څنګه چې په عربي - پښتو لیکدود یا ابېڅې کې څه نا څه اختلافات او کمی شته، دغسې پښتو غږیزې الفبې کې هم د څو محدودو تورو د بڼې په اړه د نظر یووالی نه شته، دلته به لومړی د پښتو ابېڅې دا دواړه بڼې (عربي پښتو لیکدود او پښتو فونیمیکه بڼه) راوړو او بیا به پر هغو څو محدودو تورو هم رڼا واچوو، چې لا تراوسه هم په یوه واحده بڼه نه کارېږي:

ج- پښتو توري او د هغو نومونه:

په پښتو او بله هره ژبه کې توري یا حرفونه نه یوازې د همغې ژبې د غږونو استازي او ښکارندویي کوي، بلکې توري په خپله نومونه هم لري، چې له همغه اواز څخه ریښه او الهام اخلي، د پښتو تورو په لیکنۍ برخه کې تر ډېره حده د نظریو والي را منځته شوی، یوازې یو څو توري داسې دي، چې لا اوس هم تر یوې زیاتې بڼې لري او یا هم ټول یې په یو ډول نه کاروي. دا چې هر توری په خپله په کوم نامه یاد شي، په دې کې هم د نظر توپیر شته، خپله له پښتو (الفبې) څخه نیولې بیا د هغې تر بېلابېلو تورو پورې ، نومونه په واحده بڼه او شکل نه کارېږي.

د پښتو لیک د مجموعي تورو تر څنګ ((الفبې)) ته څوک (الفبا) او څوک هم (ابېڅې) وایي، دغسې یې توري هم در واخله ، دلته به لومړی د پوهنې وزارت پښتو الفبې سیستم ته نغوته وکړو، بیا به یوې هغې پښتو الفبې ته نغوته وکړو، چې په دودیز ډول پښتو کې کارېږي او هر توری یې هم له عربي قاعدې سره سم په همغو ورته نومونو یادېږي او بیا به د هېواد د نومیالي ژبپوه استاد پوهاند زیار له خوا هغې پښتو ابېڅې ته هم نغوته وکړو، چې په نومونو کې یې څه نا څه سمون او زیاتون راوړی دی.

لومړی به د پوهنې وزارت له خوا کارېدونکې پښتو الفبې راوړو، چې په پښتو تعلیمي کتابونو کې کارېږي.

ا	آ	ب	پ	ت	ټ	ث	ج
چ	ح	خ	څ	ځ	د	ډ	ذ

ر ړ ز ژ ږ س ش ښ
ص ض ط ظ ع غ ف ق
ک ګ ل م ن ڼ و هـ
ی ې ۍ ئ ي

د دې تورو لړه له عربي قاعدې سره سم نومونه ایښودل شوي دي.

بله هغه پښتو دوديزه الفبې ده، چې په ځینو علمي مرکزونو کې کارېږي. د دې الفبې چارټ د ایشیا سافټ کمپنۍ استازي ښاغلي نور رحمن لېوال، چې د کمپیوټر د پروګرامونو متخصص دی، ګڼشمېر پښتو پروګرامونه يې جوړ کړي او ځينې کمپيوټري نومونه يې پښتو کړي، د ځينو نورو افغان لیکوالو په لارښوونه، مرسته او همکارۍ جوړ کړی دی.

د- پښتو الفبې

ا الف	ب بې	پ پې	ت تې
ټ ټې	ث ثې	ج جیم	ح حې
چ چې	څ څې	ځ ځې	خ خې
د دال	ډ ډال	ذ ذال	ر رې

ړ ړې	ز زې	ژ ژې	ږ ږې
س سين	ش شين	ښ ښين	ص صاد
ض ضاد	ط طې	ظ ظې	ع عين
غ غين	ف فې	ق قاف	ک کاف
ګ ګاف	ل لام	م ميم	ن نون
ڼ ڼون	و (واو)	ه هې	ي څرګنده يې
ې اوږده يې	ۍ ښځينه يې	ئ کږواله يې	ی ے نرمه يې

پورتنۍ الفبې تقريباً متفقه ده او په ټوله پښتو کې له ځينو ځايونو پرته همدا الفبې کارېږي، اکثريت ليکوال همدا ښه کاروي. يوازې د(ګ) او (ے) په اړه د نظر اختلاف شته، ځينې پښتو ژبپوهان په دې نظر دي، چې د (ګ) پر ځاى بايد (گ) وکارول شي، ځکه يو توري ته غړوندی ورکول هغه وخت په کارېږي، چې د تلفظ پر وخت ژبه هم ورسره په خوله کې را تاوه شي، لکه ځينې نور پښتو اوازونه يا توري (ډ، ړ، ڼ، ټ) خو په (ګ) کې دا حالت نه شته، نو ځکه يې غړوندي ته هم اړتيا نه شته. (ے) هم

ډېره نه کارېږي ، يوازې په باره ګلى سيمينار کې يې د يوه بـديل په توګه د کارونې وړانديز شوى و، خـو د تـورو پـه نومونـو کـې پوهاند ډاکتر مجاور احمد زيار د دې تر څنګ چې اکثـره همـدا دوديزه نومونه تائيدوي، د نور سمون اړتيا هم نه هېروي. هغه دا توري د يوه منظم سيستم لوښي ته اچوي، هغه الف ته (الف) (ه) ته (هې)، زور او فتحه وايـي، (ر) تـه (رې)، (ډ) تـه (ډې)، (ې) تـه (اوږده ې)، (ه= ə) (ته زورکى)، (ګ) ته (ګې) ، (غ) ته (غې)، (ي) ته (لنډه يې)، (ځ) ته (ځې)، (ج) ته (جې)، (ک) تـه (کـې) ، (ل) ته (لې) ، (م) ته (مې) ، (ن) تـه (نـې)، (ڼ) تـه (ڼـې) ، (س) تـه (سې) ، (ش) ته (شې) ، (ښ) ته (ښې)، (ى) ته زور والـه (ى) ، (ۍ) ته (زورکـي والـه ۍ) ، وايـي دغـه راز (o=و) تـه اوږد واو، (u=و) ته لنډ واو، (w=و) ته (بېواکـه واو) او (y=ى) تـه (بېواکـه ى) وايي.

سره له دې چې په ليکنۍ برخه کـې لـه (ګ=ګ) پرتـه پـه نـوره برخه کې له پورتنۍ (الفبې) څخه د پوهاند زيـار (ابېڅـې) کـوم توپير نه لري، خو د تورو نومونې په برخه کـې څرګنـد تـوپير پـه کې ليدل کېږي. که د پوهاند زيار پورتنۍ طرحې ته سړى دقيـق شي، نو د ژبپوهنې د آرونو له مخې د تورو دا نومونه دقيقـه او د يوه منظم سيستم تابع ده. کـه همـدا نومونـه وکـارول شـي، زده کوونکو ته به د زده کړې پر مهال د يـو واحـد سيسـتم لـه برکتـه اسانتياوې را منځته شي.

هـ- پښتو غږیزه (فونیمیکه) ابېڅې:

لکه څنګه چې د مخه مو یادونه وکړه؛ هره ژبه د خپلو ځینو غږونو لپاره، چې په خپله دودیزه ابېڅې کې ورته توري نه لري او همد راز د ځینو علمي مسایلو د ښې تشرېح او حل لپاره له فونیمیکي الفبې څخه هم کار اخلي، فونیمیکه ابېڅې په واقعیت کې هغه علمي الفبې ده، چې د ژبې ډېرې لیکنۍ اړتیاوې لرې کولای شي. پښتو ژبپوهانو هم له نړیوالو معیارونو سره سم پښتو ژبې لپاره فونیمیکه ابېڅې جوړه کړې ده. دا ابېڅې که څه هم تر ډېره حده یوه بڼه لري، خو بیا هم د ځینو تورو په لیکنۍ بڼه کې یې توپیر شته، دلته به موږ د پښتو فونیمکې الفبې لیکبڼې درته وړاندې کړو، چې د څو بېلابېلو پوهانو له خوا وړاندې شوې دي:

لــومړی بــه هغــه فونیمکــه الفبــې وړانــدې کــړو، چــې ښــاغلي نوراحمد شاکر په خپل کتاب (ژبنی څېړنې) کې راوړې ده .

الف- کانسونیټونه:

ب	b	پ	p
ت	t	د	d
ټ	ṭ	ډ	ḍ
ج	j	ر	r
چ	č	ړ	ṛ
څ	ts	ز	z
ځ	dz	ږ	ẓ
خ	x	ژ	ž
س	s	ل	l
ش	š	م	m
ښ	ṣ	ن	n
غ	ḡ	ڼ	ṇ
ک	k	هـ	h
ګ	g		

د پوهندوی نوراحمد شاکر په اثر کې د خاصو عربي تورو لپاره دا لاندې لیکبڼې غوره شوې دي:

ث s̱ ، ح ḫ، ذ ẕ ، ص ṣ̱ ، ض ẕ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ? ، ف f ، او ق q.

د سیمې واول لپاره دا لاندې بڼې غوره شوې دي:

و (w): لکه په (کنډو = kanḍẃ) او (ولور= walwár) کې.

ی (y) لکه په (یخی= yaxáy) او (اګی= agəy) کې.

پوهندوی شاکر په خپل کتاب کې پښتو واولونو او د هغوی څرنګوالي ته په دې ډول ګوته نیولې ده:

ب- واولونه: Vowels

و (o) : لکه په (نور= nor) او (پور= por) کې.

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سور= sur) کې.

و (ū) : لکه په (نورو= nūru) او (تورو= tūru) کې لومړي واوونه.

ي (i) : لکه په (ځیر= dzir) او (پیر= pir) کې.

ي (í) : لکه په (کیږي= kiẓi) کې لومړی (ي)

ې (e) : لکه په (ډېر= dẹr) او (شمېر= šmer) کې.

زورکی (ə) : لکه په (زړه= zṛa) او (لېوه= lewə) کې.

ا، یا زور (a) : لکه په (اړخ= aṛx) او (سر= sar) کې.

آ (ā) : لکه په (کار= kār) او (آس = ās) کې.[1]

څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي په خپل اثر (د پښتو ژبې د فونیمیکې الفبې لاربښود) کې دا الفبې په مفصل ډول تشریح کړې ده. دا اثر پر ۱۳۵۵ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. څېړنوال دوکتور هلالي چې کومه فونیمیکه الفبې په خپل اثر کې راوړې هغه د پښتو ټولنې د هغه بحث او توافق نتیجه ده، چې دې لاندې پوهانو په کې ګډون کړی و:

---

[1] پوهندوی نوراحمدشاکر، ژبنۍ څېړنې، ۱۳۵۰ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.

پوهاند عبدالحی حبیبي، پوهاند عبدالشکور رشاد، پوهاند محمدرحیم الهام، عبدالروف بېنوا، پوهاند دوکتور سیدبهاوالدین مجروح، څېړنوال محمدصدیق روهي، څېړندوی عبدالله خدمتگار، دوکتور مجاوراحمدزیار، څېړنوال دوکتور سیدالشاه پولاد، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، عبدالجلیل وجدي، څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي.

په دې اثر کې پښتو غړېزه الفبې په دې ډول راغلې ده:

د پښتو ژبې منلې شوې فونیمکه الفبې:

	مثالونه	دفونیمیکې الفبې توري	معمولي توري
atal,sar,špa	اتل، سر، شپه	a	ا
ās,wyāṛ,sabā	آس، ویاړ، سبا	ā	آ
bār	بار	b	ب
paṣto	پښتو	p	پ
tor	تور	t	ت
ṭol	ټول	ṭ	ټ
joṛ	جوړ	J	ج
čākū	چاکو	č	چ
jāy	ځای	j	ځ
cok	څوک	c	څ

xor	خور	x	خ
dod	دود	d	د
deṛ	ډېر	ḍ	ډ
rap	رپ	r	ر
ṛūnd	ړوند	ṛ	ړ
zoṛ	زوړ	z	ز
žwənd	ژوند	ž	ژ
ẓağ	ږغ	ẓ	ږ
samūn	سمون	s	س
šəl	شل	š	ش
ṣāğəlay	ښاغلی	ṣ	ښ
ğamay	غمی	ğ	غ
kār	کار	k	ک
gaḍ	ګډ	g	ګ
lās	لاس	l	ل
moṛ	موړ	m	م
nən	نن	n	ن
maṇa	مڼه	ṇ	ڼ
wādə, žəṛawəl	واده، ژړول	w	و
har,sahār	هر، سهار	h	هـ
yor, melmastyā	يور، مېلمستيا	y	ي

ی	ay	سړی	saṛay
ۍ	əy	هوسۍ	hosəy
ي	i	وير	wir
ې	e	تېر، مستې	ter, maste
و(مجهول)	o	کور	kor
و (معروف)	ū	لور	lūr
پېښ	u	سر (په موسيقۍ کې)	sur
زېر	i	ابره (حاصل)	ibra
زورکی	ə	نيکه، لوستل	nikə, lwastəl
دخج د ځای د ښوولو لپاره دا لاندې علامه منل شوې ده:			
خج		کوټه	koṭá

احتيــاطي: ث (θ)، ح (h̲)، ذ (δ)، ص (s̲)، ض (z̲)، ط (t̲)، ظ (z̄)، ع (ʕ)، ف (f)، ق (q) ء (') معدولـه واو (w) جرمنـي (w)، انگليســي (v) او روسي (B) په (v).[1]

پر پوهندوی نوراحمـد شـاکر او څېړنـوال دوکتـور عبـدالحکيم هلالي سربېره پوهنوال محمد صابر خوېشکي په خپل اثر (پښتو غږ پوهنه او وييپوهنه) کې پښتو فونيميکه الفبې پـه دې ډول تشـرېح کړې ده:

[1] څېړنوال دوکتور عبدالحکيم هلالي، د فونيميکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال، ۷-۱۱ مخونه.

الف- واولونه: د پښتو واولونو لپاره يې دغه لاندې توري يا انځورونه کښلي دي:

۱- د ځرګند واو (و) لپاره يې (u)

۲- د اوږد واو (و) لپاره يې (o)

۳- د ځرګندې يا (ي) لپاره يې (i)

۴- د ښځينه يا (ې) لپاره يې (e)

۵- د زور (ه) لپاره يې (a)

٦- د الف (ا) لپاره يې (ā)

۷- او د زورکي (ه) لپاره يې (ə) شکلونه غوره کړي دي.

ب- کانسونينټونه: پوهنوال محمد صابر خوېشکي کانسونينټونه په دې ډول ښودلي دي:

گڼه	پښتو مروجه الفبا	فونیمیکه الفبا	مثالونه
۱	ب	b	بڼ، بڼوال، باران
۲	پ	p	پند، پوپل، توپ
۳	ت	t	تور، تالو، توت
۴	ټ	ṭ	ټول، پلټل، مټ
۵	ج	j	جوړ، ناجوړ، تاج
۶	ځ	ǰ	ځمکه، نانځکه، ورځ
۷	چ	č	چار، مچ، پچه
۸	څ	c	څادر، څڅوبی، پایڅه
۹	خ	x	خواږه، یخ، اخ
۱۰	د	d	دود، درد، پند
۱۱	ډ	ḍ	ډگر، ډاډ، هډ
۱۲	ر	r	رامبېل، تبر، اوبه
۱۳	ړ	ṛ	ړنگ، تړل، ویجاړ
۱۴	ز	z	زړه، تازه، راز
۱۵	ژ	ž	ژوند، لژند، روژه
۱۶	ږ	ẓ	ږمنځ، ږلۍ، کوږ
۱۷	س	s	سل، لس، اس

۱۸	ش	š	شل،شپه
۱۹	ښ	ṣ̌	ښه، واښه، چنگاښ
۲۰	غ	ğ	غر، تغر، باغ
۲۱	ک	k	کور، کرکیله، تاک
۲۲	ګ	g	ګیله، بګۍ، پړانګ
۲۳	ل	l	لارۍ، لار، ځنګل
۲۴	م	m	موږ، بامل، بام
۲۵	ن	n	نن، پرون، اسان
۲۶	ڼ	ṇ	باڼه، کوڼ، پڼه
۲۷	هـ	h	هلک، بهاند، مهال

ج- عربي توري:

ث θ لکه ثابت، وارث، وراثت، باعث

ذ δ لکه ذلت، مذکور، ماخذ

ح h̲ لکه حوض، حاضر، حضور

ص s̲ لکه صبر، بصر، صبور

ض z̲ لکه ضرر، مضروب، غامض

ط t̲ لکه طالب، باطل، ناطق

ظ z̄ لکه ظالم، مظلوم، ناظم

ع ʕ لکه عادت، طاعت، معلم

ف f لکه فرمان، کافر، نافع

ق q لکه قاموس، ناقوس، توافق

د- سیمې واولونه:

و (w) **لکه ور** war **ولور** walwar

ی (y) **لکه یور** yor، **یو** yaw

هـ- دیفتنگونه:

ew،**لکه له لېو** lew **کې**

aw،**لکه** law **لو او کنډو** kandạw **کې**

āw،**لکه په پړاو** parāw **او جړاو** jarāw **کې**

əw **لکه په کټو** katəw **کې**

د (ی = ay) **غبرگغږونه په لاندې ډول دي:**

د ay **ایوان** aywān، **میره** mayrə، **سړی** saray

āy **لکه آینه** āyana، **ځایگنی** jāygenay، **ځای** jāy

əy **لکه نرۍ** narəy، **ډوډۍ** ḍoḍəy، **کرکۍ** karkəy

uy **لکه خوی** xuy، **بوی** buy، **دوی** duy

oy **لکه زوی** zoy، **سوی** soy

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار پښتو فونیمیکه الفبې او د تورو نومونه په لاندې ډول راوړي دي:

فونیمیک الفبې (غږیزه ابېڅې)

فونیمیک	عادي	نوم	فونیمیک	عادي	نوم
a	فتحه ⁄	زور، فتحه	ṇ	ڼ	ڼې
ā	الف	الف	o	و	اوږد(واو)
b	ب	بې	p	پ	پې
c	څ	څې	r	ر	ر ې
č	چ	چې	ṛ	ړ	ړې
d	د	دې	s	س	سې
ḍ	ډ	ډې	š	ش	شې
e	ې	اوږده يې	s	ښ	ښې
ə	ه	زورکی	t	ت	تې
g	ګ	ګې	ṭ	ټ	ټې
ɣ (ğ)	غ	غې	u	و	لنډ (واو)
h	هـ	هې	w	و	بېواکه(واو)
i	ي	لنډه ي	x	خ	خې
j	ځ	ځې	y	ی	بېواکه (ی)
ǰ	ج	جې	z	ز	زې
k	ک	کې	ẓ	ږ	ږې
l	ل	لې	ž	ژ	ژې
m	م	مې	ay	ی	زور واله (ی)
n	ن	نې	əy	ۍ	زورکي واله ۍ[1]

---

[1]- پښتو سیندګی- نویزونه، پوهاند ډاکټر مجاوو احمد زیار، د ساپي څېړنو پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال (۱-۲) مخونه.

پوهاند زيار د پښتو فونيميکې الفبې او ورسره د هغو توري، چې اصلاً عربي دي او په پښتو کې هم کارېږي، له فونيميکې بڼې او مثالونو سره په خپل اثر (ليکلار ښود) کې په دې ډول راوړې دي:

دوديز	غږيز (فونيميک)	نوم	بېلګه	غږيزليک
ا، ه	a	زور	اره، اړ	aṛa,aṛ
ه،ـه	ə	زورکی	زړه	zṛə
آ	ā	اوږد	آر	ār,ās
ب	b	بې	بر	bar
پ	p	پې	پوړ	poṛ
ت	t	تې	تل	tal
ټ	t	ټې	ټل	tal
ج	j	جې(جيم)	جل	ĵal
چ	č	چې	چم	čam
ځ	j	ځې	ځل،ورځ	jal,wraj
څ	c	څې	څرخ،خرڅ	carx,xarc
خ	x	خې	خر،خور	xar,xor
د	d	دې(دال)	دادا	dādā
ډ	ḍ	ډې(ډال)	ډول	ḍol
ر	r	رې	رګ،تور	rag,tor
ړ	ṛ	ړې	ړوند	ṛund
ز	z	زې	زر	zar
ژ	ž	ژې	ژر	žar
ږ	ž	ږې	ږيره	žira

س	s	سې(سين)	سم	sam
ش	š	شې(شين)	شپه	špa
ښ	ṣ	ښې	ښار	ṣār
غ	δ	غې(غين)	غر	δar
ک	k	کې(کاف)	کر	kar
ګ	g	ګې(ګاف)	ګڼ	gaṇ
ل	l	لې(لام)	لر	lar
م	m	مې(ميم)	مور	mor
ن	n	نې(نون)	نر	nar
ڼ	ṇ	ڼې	روڼ	ruṇ
و	o (o)	او [اوږد (و)]	کور	kor
و	u	او[لنډ(و)]	زوم	zum
و	w	وې(بيواک)	ور	war
ه،هـ	h	هې	هم	ham
ې	e	اوږده يې	هير	her
ي	i	لنډه يې	وير	wir
ی	ay	زورواله يې	وری	wray
ۍ،ئ	əy	زروکــــــي واله يې	وړۍ، خورئ	wṛəy,xwrəy

عربي	غږیز	نوم	بیلګه
ث	ɵ	ثې،ثاء	حديث
ح	ḥ	حا	حليم
ذ	δ	ذال	ذاکر
ص	s̱	صاد	صابر

ض	z̲	**ضاد**	**ضمير**
ط	ṯ	**طا،طي**	**طاهر**
ظ	ẕ	**ظا،ظي**	**ظاهر**
ع	ʕ	**عين**	**عالم**
ف	f	**فاء،في**	**فاروق**
ق	q	**قاف**	**قرآن**[1]

[1] لیکلارښود، پوهاند مجاوراحمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه،۱۳۸٦ل، ۱۵-۱۸مخونه.

دڅلور پښتو پوهانو له نظره پښتو فونیمیکه الفبې

گڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خویشکی	پوهاند زیار	توپیر
۱	زور	a	a	a	a	متفق
۲	الف	ā	ā	ā	**ā**	//
۳	ب	b	B	b	**b**	//
۴	پ	p	P	p	**p**	//
۵	ت	t	T	**t**	**t**	//
۶	ټ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	//
۷	ج	j	J	**j**	ǰ	توپیر
۸	ځ	dz	ǰ	ǰ	j	//
۹	چ	č	Č	č	č	متفق
۱۰	څ	ts	c	**c**	**c**	توپیر
۱۱	خ	x	X	**x**	**x**	متفق
۱۲	د	d	D	**d**	**d**	//
۱۳	ډ	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	//
۱۴	ر	r	R	**r**	**r**	//
۱۵	ړ	ṛ	ṛ	**ṛ**	**ṛ**	//
۱۶	ز	z	Z	**z**	**z**	//

۱۷	ژ	ž	Ž	**ž**	**ž**	//
۱۸	ږ	ẓ	ẓ	**ẓ**	**ẓ**	//
۱۹	س	s	S	**s**	**s**	//
۲۰	ش	š	Š	**š**	**š**	//
۲۱	ښ	ṣ	ṣ	**ṣ**	**ṣ**	//
۲۲	غ	g̱	Ğ	**ğ**	ɣ(ğ)	**توپیر**
۲۳	ک	k	K	k	k	**متفق**
۲۴	ګ	g	G	**g**	**g**	//
۲۵	ل	l	l	l	l	//
۲۶	م	m	m	**m**	**m**	//
۲۷	ن	n	n	**n**	**n**	//
۲۸	ڼ	ṇ	ṇ	ṇ	ṇ	//
۲۹	هـ	h	h	h	h	//

د ډیفتونګونـو پـه برخـه کـې، لکـه: ۍ (ey)، **ی** (ay)، (āy)، (oy)، (uy)، (ew)، (əw)، (iw) **لیکنی توپیر نه شته.**

په پښتو کې د خاصو عربي تورو فونیمیکه لیکښه:

ګڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خویشکی	پوهاند زیار	توپیر
۱	ث	s̱	θ	θ	θ	توپیر
۲	ح	ẖ	ẖ	ẖ	ḥ	//
۳	ذ	ẕ	δ	δ	δ	//
۴	ص	ṣ	s̱	s̱	s̱	//
۵	ض	ẓ	ẕ	ẕ	ẕ	//
۶	ط	ṯ	ṯ	ṯ	ṯ	متفق
۷	ظ	z̄	z̄	z̄	ẓ	توپیر
۸	ع	?	ʕ	ʕ	ʕ	//
۹	ف	f	f	f	f	متفق
۱۰	ق	q	q	q	q	متفق

دویم څپرکی

په پښتو کې د (یاګانو) سمه کارونه او اړتیا

په پښتو ژبه کې (یاګانې) د بڼې یا شکل له پلوه په پنځه ډوله دي، چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو له خوا دا شکلونه غوره شوي او که پر ۱۳۲۹ل کال د باره ګلی د سیمینار پرېکړه ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو ته رسېږي. دا پنځه یا شپږ شکلونه په حقیقت کې د څلورو بېلابېلو اوازونو ښکارندويي یا استازي کوي، چې دوه یې خپلواک غږونه یا واولونه دي او نور یې د ژبپوهنې د یوې دودیزې نومونې یا اصطلاح له مخې غبرګغږونه یا دیفتونګونه دي.

دپښتو یاګانو، دا څلور اوازونه په حقیقت کې څلور مختلف اوازونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو په بڼه افاده کېږي، له همدې امله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دودیز ډول د یوه ګرافیم (ی ګانو) په نامه یادېږي، که په پیل کې دپښتو غږونو لپاره دلیکنښو یا ګرافیمونو د ایښودلو پرمهال دې څلورو

بېلابېلو اوازونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي وای نو نن به د پښتو (یاګانو) په لیکنۍ او ګړنۍ برخه کې هغه ستونزه او ناسم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کله په دې برخه کې پېښېږي، خو له دې سره سره پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو هڅه کړې د ټکو او ځینو نښو په زیاتون سره د دې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتیا راولي او دپښتو لیک لوستنه اسانه کړي.

د یادونې وړ ده، چې د پښتو (۷) واولونو له جملې څخه دوه یې همدا (یاګانې) دي، چې دکارونې خورا زیات ځایونه او اړخونه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکه که موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسبه کړو نو د پښتو کلمو په سلو کې تر پنځه ویشتو زیاته برخه جوړوي. د دې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه یوازې د نوم یا فعل په اصلي بڼه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځي او د پښتو ژبې دګرامر یوه ځانګړتیا یا د ژبني سکښت یو خصوصیت دا دی، چې فعل، نوم، صفت یا قید پر خپل اصلي حالت سربېره دویم یا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونه یا (ی ګانې) دکلمو په دغسې اوښتون کې اساسي نقش لري. سربېره پر دې زورکي واله یا همزه واله (ۍ= ئ) او زوروالـه یا نرینه (ی) هم دپښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نو دا ټول چې سره یوځای شي دا د پښتو کلمو یوه ډېره درنه او غوښنه برخه جوړوي. که چېرې د هغو د ټاکل شویو شکلونو په واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او لیکنۍ بڼه ترسره نه شي او یا یوه د بلې

پرځای وکارول شي، نو یقیني خبره ده، چې دپښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي.

زه دلته غواړم لومړی دپښتو دمروجو پنځه واړو (یاګانو) دسمې کارونې ځایونه په ګوته کړم او بیا وروسته د (یا ګانو) په اړه خپل یو نظر او وړاندیز راوړم.

١- نرمه، بې ټکو، زورواله یا نرینه (ی = ay):

دې (ی) ته نرمه، بې ټکو، زورواله یا نرینه (ی) وایي او د ژبپوهنې له معمول تعریف سره سم یو غبرګغږ یا دیفتونګ ګڼل کېږي، چې له یو خپلواک اواز (a) او یو نیمه خپلواک غږ (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې یو شمېر اوسني ژبپوهان د دیفتونګ له معمول تعریف سره موافق نه دي او هر یو بېل اواز ګڼي، په هر ترتیب زورواله یا نرینه (ی) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او د یوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. د دې (ی) دکارونې ځایونه په دې ډول دي:

الف – دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي، لکه:

سړی، منګی، لرګی، زمری، ډانګی، فرنګی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقیقي مذکر وي یا لفظي.

(حقیقي مذکر او حقیقي مونث هغو نومونو ته ویل کېږي، چې د نسل د تولید وړتیا ولري او لفظي مذکر او مونث هغو نومونو ته ویل کېږي، چې د نسل د تولید وړتیا نه لري، خو لفظاً نرینه او ښځینه ګڼل کېږي.)

ب – په ځینو نسبتي صفتونو یا ستاینومونو کې هم راځي، لکه:

توریالی، ننګیالی، زمریالی، بریالی او نور...

ج – په هغو فعلونو کې هم راځي، چې د مفرد مذکر نوم لپاره ګردان شوي یا اوښتي وي.

لکه: احمد ډېر ځورېدلی دی، محمود ډېر کړېدلی دی، لاس مې سوځېدلی دی.

د – د ځینو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه:

زړه مې په ښو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو په ښو اخلاقو خوشالېدلای شي.

وطن په کارونو ابادېدلای شي، ځمکه د بزګر په هڅو زرغونېدلای شي.

۲- څرګنده، لنډه یا معروفه (ي = i):

دا (ي) په پښتو کې یو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن کې ډېر زیات کارېږي د کارونې ځینې مهم ځایونه یې په دې ډول دي:

الف – دهغو مفردو مذکرو یا نرینه نومونو دجمعې لپاره راځي، چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غویی	غويي

منګی	منګي
لړګی	لړګي

او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

(اصلي حالت)	(مغیره یا دویم حالت)
(سړی) کار کوي.	(سړي) کار وکړ.
(بریالی) درس لولي.	(بریالي) درس ولوست.
(زمری) د ځنګله پاچا دی.	له (زمري) څخه نور حیوانات وېرېږي.

ج – د نسبتي صفتونو یا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحیم	رحیمي
خوښ	خوښي	کریم	کریمي
سوکال	سوکالي	ابراهیم	ابراهیمي
هوسا	هوسایي	او نور...	

د – په یو شمېر کسبي نومونو کې، چې دیوې پېشې یا کسب ښکارندویي کوي، هم کارېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي او نور...

هـ - په یو شمېر فعلونو په تېره بیا د حال زمانې په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، څښي، وړي، لولي، ناڅي، پاڅي او نور...

و- په پښتو کې د همدې غبرګغږ (ay) په شان نور غبرګغږونه (oy)، (uy) هم شته، چې تراوسه لا ورته په پښتو لیکدود کې کومه خاصه بڼه په پام کې نه ده نیول شوې. دا غبرګغږونه ډېر زیات نه دي، نو هغه کلمې چې پر دې غبرګغږونو پایته رسېدلې وې، هم په همدې (ی) ولیکل شوې، نامعقول کار به ځکه نه وي، چې دا ډول غبرګغږونه تر نورو دې (ی) ته نږدې دي. لکه خوی (xuy)، بوی (buy) یا زوی (zoy) لوی (loy)، ځینې ضمایر لکه دوی، هغوی او ځینې نور نومونه.

۳- اوږده، مجهوله یا ښځینه (ې = e):

دا (ې) هم یو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بیا په ښځینه نومونو کې زیات کارېږي. دکارونې ځینې مهم ځایونه به یې دلته په ګوته کړو:

الف – دا ښځینه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونو دجمعې لپاره کارېږي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډیوه	ډیوې
ښځه	ښځې
پاڼه	پاڼې

منه   منې

زرکه   زرکې   او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مونثو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په همدې ګرده (ه) یا زور پایته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
(ډیوه) رڼا کوي.	د (ډیوې) رڼا تته ده.
(ښځۀ) د ژوند نیمه برخه ده.	بې له (ښځې) ژوندون ګران دی.
(پاڼه) ورژېده	د توت (پاڼې) رنګ مې خوښېږي.
(پلوشه) درس لولي.	(پلوشې) درس ولوست.

ج – دهغو ښځینه صفتونو دجمعې او مغیره حالت لپاره هم راځي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پایته رسېدلي وي، لکه:

مفرد او اصلي حالت	مغیره او د جمعې حالت
(ښه ښځه)	(ښې ښځې)
(ښه ښځه) ښه خوی لري	(د ښې ښځې) به ښه خوی وي
(سره ډیوه)	(سرې ډیوې)

د – په هغو نسبتي صفتونو او فعلونو کې هم کارېږي، چې د ښځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا ګردان شوي وي.

لکه:

له (بدې ورځې) ژاړم.	(د ښې ورځې) خاوند شې.
(نجونې ژړېدلې).	(خویندې خندېدلې).
(تورې نڅېدلې).	(وراوې تېرېدلې)

او داسې نور...

هـ - په ښځينه ضميرونو او مفردو حقيقي مونثو نومونو کـې هـم کارېږي، لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خوانېې   او نور...

د دې (ې) يو بله ښه ځانګړنه په دې کـې ده، چـې دکلمـو پـه منځ کې هم خپل هويت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي پـه دقيق ډول يې استعمال کړي، دکلمې په سر کې هم خپل هويت خوندي کولای شي، خو د کلمې په سر کې دومره دود نـه ده، د کلمې په منځ کې، لکه:

(تېر) دېخوا تېر شوی او (تير) د دستک او لرګي په مانا

(پېر) دمهال په مانا او (پير) دلارښود يا مرشد په مانا.

۴- زورکيواله (ۍ = əy):

زورکيواله (ۍ = əy) د ژبپوهنې د معمولو تعريفونو لـه مخـې يـو غبرګغږ دی، يانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې يو زورکی (ə) دی او بل سيمې واول (y) دی، چې يو يې خپلـواک (ə) دی او بل يې (y) بېواک يـا نيمـواک. پـه پښـتو اوسـنۍ الفبـې کـې د زورکي (ə) او زور (a) تفاوت نه ليدل کېږي او دواړه په دې ښه (ه) ليکي، خو د باره ګلۍ په سيمينار کې د زور او زورکـي لپـاره (ه او ۀ) نښې منل شوي او دا يو ښه وړانـديز دی. د زورکـي والـه (ۍ) بله برخه (y) نيمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځايونه يې پـه دې ډول دي:

الف – په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځـي، کېـدی شـي دا نومونه یا حقیقي مونث وي یا نا حقیقي، خو په لفظـي ډول پـرې دمونث اطلاق کېږي، لکه:

ځولۍ ، زمرۍ ، نرۍ ، ګلالۍ ، ډوډۍ ، څوکۍ ، او داسې نور...

ب – د ځینو هغو نسبتي صفتونو دجمعې او مغیره حالـت لپـاره راځي، چې پر څرګنده (ي) پایته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
خوښي	خوښۍ
تربګني	تربګنۍ
دوستي	دوستۍ
خوشالي	خوشالۍ

دا به په یوه مثال کې هم واضح کړو:

(اصلي حالت)	(مغیره حالت)
د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده.	د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته

۵- همزه واله ئ (əy):

دا هم یو غبرګغږ دی او له زورکي والې (ۍ) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ توپیر نه شـته، یـانې دا دوه غږونـه پـه حقیقت کې دیوې څپې په څېر یو ځل له خـولې څخـه راوځـي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ۍ) او همـزه والـې (ئ) د بېلتـون نښه او ضرورت همدا ګڼلی، چې یوه په نومونو او بلـه پـه فعلونـو

کې راځي. زه به دلته د پښتو لیکپوهانو له خوا د همزه واله (ئ) د اوسني دودیز استعمال ځایونه په ګوته کړم:

الف – همزه واله (ئ) اکثره د امر او نهې فعلونو په پای کې راځي، لکه: کښېنئ، پاڅئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...

ب – د ځینو سوالیه جملو په پای کې هم راځي، البته دلته هم فعلي حالت څرګندوي، لکه: تاسو ټولګي ته راځئ، تاسو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...

د یادونې وړ ده، چې همزه واله (ئ)، زورکي واله (ۍ) او زورواله یا نرینه (ی) دکلمو په منځ کې خپل هویت ساتلای نه شي او ځای یې د څرګندې (ي) شکل نیسي، یوازې دکلمو په پای کې دا (ی) ګانې د شکل له پلوه خپل هویت ساتلای شي،لکه: نرۍ + وال = نرېوال   یا کلی + وال = کلیوال

اوس دپښتو یاګانو، په اړه خپل نظر او وړاندیز څرګندوم:

لومړی دنومونو په اړه: پښتو (یاګانې) طبعاً د بېلابېلو اوازونو ښکارندویي کوي، لکه څنګه چې هر اواز خپل یو بېل او واحد نوم لري، نو په کار ده، چې د هغه ګرافیم یا شکل هم یو واحد او له اواز سره منطبق یو نوم ولري، لکه څنګه چې موږ په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې دهر اواز لپاره دګرافیم یو مشخص نوم لرو او هېڅ ستونزه په کې نه وینو نو دلته هم باید دنومونو د یو والي له

لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړانديز دا دی، چې:

(ی = ay) ته دې نرينه (ی) وويل شـي، ځکـه چـې دا د هغـې دکارونې له ځايونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کـوي، پـه هـر ځای کې چې دا (ی) کارېږي؛ فعل وي که صفت او يـا کـه نـوم وي، د هغو ټولو خصلت به نرينه وي يا به لفظاً او يا به هم د مانـا له پلوه دنرينه ځانګړتيا ترې څرګنده شي، نو د (زوروالې) (نرمې) او (بې ټکو) نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکـه چـې لـه مانـا سره يې ډېر اړخ نه لګوي.

(ې = e): لکـه څنګـه چـې (ی ay) د نرينـه نومونـو، صـفتونو او فعلونو لپاره راځي دغسې (ې = e) دمونثـو نومونـو، صـفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده، چې ښځينه (ې) ورته وويل شي، چې له مانا سره يې مطابقت پيدا شي. دمجهـولې يـا اوږدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چـې د (مجهـولې) اصـطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي دعربي او دري ژبو ويونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبير دلته سرايت کړی وي، نو کـوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟

د يوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول پـه مانـا کـې کـوم تغييـر نـه راولي نو ځکه دا اصطلاح يا نوم هم له مانا سره اړخ نـه لګـوي، نو که دې (ې) ته همغه (ښځينه ې) نوم ورکړل شي، دا کار به لـه مانا سره مطابقت پيدا کړي.

د څرګندې يا معروفې (ي = i) نومونه دومـره بـده نـه برېښـي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده، نو که د لنډې (ي) پر ځای همدا نوم غوره شي، څه ستونزه ترې نه پيداکېږي.

د زورکیوالې او همزه والې (ی، ئ) په اړه زما نظر دا دی، چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یـوه غـږ دوه شـکلونه دي. موږ په نورو ځایونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعیت کې د اوازونو لپاره شکلونه نه لرو او د اوازونـو بـاقي یـا پـوروړي یاستو، لکه د زورکي (ə) لپاره هم تراوسه پـورې د (ه) شـکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو. سره له دې چې د باړه ګلـی سیمینار د زورکي لپاره (ۀ) شکل غوره کړ، خو تراوسه لا پوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (o) دوو اوازونو لپاره یو یو شـکل (و) لرو، خو دلته بیا د یـوه اواز (əy) لپـاره دوه شـکله (ی= ئ) لـرو. پښتو ژبپوهـانو او لیکپوهـانو دهمـزه والـې (ئ) د ضـرورت وجـه (فعلي افاده) ګڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبیت لپاره مـوږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بیا خو هغـه نـورې (ې،ي،ی) ګـانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغـو تـه مـو ولـې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل؟ لکه:

ی = سړی (نوم)	بریالی (ستاینوم)	کړېدلی دی (فعل)
ي = سړي (نوم)	ننګیالي (توصیفي یا ستاینوم) خوري، ځي (فعل)	
ې = ناوې (نوم)	تودې/ سړې (صفت)	خندېدلې، ګرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی،ي،ې ګانې) دمحتوا له مخې پر شکلونو ونـه وېشل شوې؟ زورکیواله او همزه واله (ی،ئ) په حقیقت کې د یوه اواز ښکارندویي کوي او د یـوه اواز د تثبیـت لپـاره یـوازې یـوه ګرافیم یا توري ته اړتیا ده او بس. د یوه غږ لپاره د بېلابېلو تـورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د یوې ژبې لپاره په یـوه واحـد لیکدود کې څو الفباوې ولـرو او دا د ژبـې زده کـړه او تدریسـي چارې سختوي. زما وړاندیز دا دی، چې همزه والې (ئ) ته هېڅ

اړتيا نه شته او دا پر ژبه يو زياتی بار دی، نو ګټه نه لري، بايد لـه پښتو الفبا څخه حذف شي.

د باره ګلی په سيمينار کې چـې د (يـا) يـو بـل شـکل (ے) پـه اختياري ډول منل شوی هغې (ے) ته هم هېڅ اړتيا نه شـته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېـز ښـکارندويي کـوي او د اسـتعمال ځايونه يې په نورو (يا ګانو) افاده کېدی شي.

پښتو لوستونکو ته مې د (ياګانو) دزده کړې په برخه کې وړانديز دا دی چـې د (ياګـانو) نومونـو د زده کـړې پرځـای د (ياګـانو) دتلفظ او د هغو د استعمال ځايونو ته زياته توجه وکـړي، نومونـه (اصطلاح) کېدی شي، دسړي له ياده وځي، خو د (ياګانو) دقيـق تلفظ او په حافظه کې د هغو د شکل ساتنه د (ياګـانو) لـه دقيقـې کارونې سره مرسته کولای شي. لوسـتونکي کـولای شـي لانـدې شعار د (ياګانو) د استعمال د يوه لنډ فورمول په توګه په پـام کـې ونيسي او په هره کلمه کې چې (يا ګـانې) کـارول شـوې وي، د همدې فورمول له مخې يې دتلفظ په پام کې نيولو سره وکاروي: دا فورمول دا دی:

تل دې وي سوله په ټوله نړۍ کې – سره يو شئ دا مو شعار دی.

پورتني فورمول کې د هرې (يا) شکل او تلفظ په پام کې ونيسئ او په هره کلمه کې چې (يا) کارېدلې وي، هغـه لـه دې تلفـظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول يې وکاروئ.

دریيم څپرکی

په پښتو کې د مغیره حالت سمه لیکنه

پښتو د هغو ژبو په ډله کې ده، چې (نوم) د حالت له مخې هم په کې تغییر کوي، یانې دا چې د جملې د کارونې پرمهال نوم پر خپل اصلي یا لومړني حالت سربېره دویم حالت ان دریيم حالت هم لرلای شي. په (دري) او ځینو نورو ژبو کې نوم خپل یو حالت لري. په پښتو کې که نوم چېرې مفرد وي، نو په جمله کې یې د موقعیت له مخې د بڼې د بدلون دوه احتماله شته او که چېرې جمع وي د جمعې د دوو حالتونو او همدارنګه د دوو مغیره حالتونو احتمال یې شته. دلته به لومړی د نومونو اصلي (لومړني) او مغیره (دویم) حالت ته اشاره وکړو او بیا به پر دې هم رڼا واچوو، چې د کومو نومونو د دویم یا مغیره حالت په برخه کې لیکنۍ تېروتنې کېږي. تر ټولو لومړی هغه نومونه چې یوازې یوه بڼه لري او مغیره حالت نه لري.

۱- ثابت او نامغیر نومونه: دا هغه نومونه دي، چې یوازې یو حالت لري، چې په مفرد ډول کارېږي، په یوه حالت کې هم تغییر نه کوي، دې کې دغه نومونه شامل دي:

الف- هغه لفظي مفرد یا جمع نومونه، چې پر زورکیواله (ی əy) پای ته رسېدلي وي، په یوه حالت کې هم مغیر حالت نه

لري، دا نومونه په دې ډول دي: نرۍ، مړۍ، ډوډۍ، ګړۍ، ګلالۍ، ملالۍ، شړۍ، وړۍ او داسې نور، خو که دا نومونه بيا په همدې خپل شکل ونه ليکل شي، نو د تلفظ پرمهال يې ستونزې راولاړېږي او يو ناپښتو ژبی يې په سمه بڼه نه شي ويلای، لکه د (ګلالۍ) او (ګلالی) توپير يا هم د (مړۍ) او (مړی) توپير نه شي کولای، نو ځکه خو د دې نومونو سم ليکنی توپير په کار دی.

ب- هغه نومونه چې پر الف (ā) پای ته رسېدلي وي، څه مفرد مذکر وي، څه مفرد مونث، څه لفظي مذکر يا مونث وي څه حقيقي، مغيره حالت نه لري.

لکه ملا، بلا، کلا، نيا، خندا، ژړا، ځلا، ښکلا او داسې نور...

دا که د جملې په هر موقعيت او حالت کې په خپله مفرده بڼه وکارول شي، تغيير نه کوي. د دې ډول نومونو يا کلمو په ليکنۍ برخه کې د نظر اختلاف او توپير نه شته، نو ځکه يې په ليکنۍ او ګړنۍ برخه کې کومه ستونزه هم نه تر سترګو کېږي، البته که پورتني نومونه د جمعې په بڼه راوړل کېږي، د جمعې بڼه يې د جملې د سکښت، جوړښت او په هغې کې د دې نومونو د دريځ له مخې، د جمعې اصلي او مغيره بڼې لرلای شي.

۲- بدلېدونکي نومونه: هغه نومونه دي، چې په جمله کې د خپل موقعيت له مخې بدلون مومي او بڼه يې بدلېږي، يانې دا ډول نومونه که مفرد حالت ولري که جمع، دواړه يې مغيره حالتونه لري، په ليکنۍ برخه کې که د دې نومونو سمه بڼه وليکل

شي، نو په تلفظ کې به يې اساني راشي. دلته به د دې نومونو بېلګې وړاندې کړو:

الف- هغه نومونه چې پرکانسونينټ يا چوپ تورو پايته رسېدلي وي، دوه مغير حالتونه لري، يو په ندايي او بل هم د بېلتون او پيوستون په حالت کې. دلته به يې څو بېلګې وړاندې کړو.

اصلي حالت	ندايي حالت	د بېلتون يا پيوستون حالت
احمد	احمده!	له احمده مې زړه شين دی.
سلطان	ای د زړه سلطانه!	له سلطانه پوره نه شوه.
جانان	جانانه راشه چې پخلا شو!	بېګاه مې خوب کې وکړ له جانانه سره جنګ.
غر	ای د شمشاد غره!	د غره پر څوکه لار ده.
بلبل	زما د زړه بلبله!	د زړه حال مې له بلبله پوښته.
قلم	قلمه ښکل به دې کړم نوم د جانان وليکه!	بې کتاب و قلمه، وطن نه رسېږي.
مور	مورې لپه دې له دعاوو ډکه اوسه!	خدای(ج) دې بې موره او بې پلاره مه کړه.

سره له دې د پورته مغيره حالتونو په ليکنۍ برخه کې ډېرې خاصې ستونزې نه شته، خو بيا يې هم ځينې خلک په سم ډول نه ليکي او له ګرامري پلوه يې سم نه کاروي.

ب- په پښتو کې ځينې شخصي ضماير داسې دي، چې دويم حالت هم لري، خو په پښتو ـ عربي ليکدود کې د ځينو ضميرونو د دويم حالت ليکنه مشکله ده، همدا وجه ده چې ځينې ويندويان د خبرونو پرمهال هغه ناسم لولي او د جملې مانا او محتوا ورسره بدلېږي، دلته به پښتو کې شخصي ضميرونو ته هم نغوته وکړو.

	اصلي حالت	مغيره حالت
مفرد	زه	ما
	ته	تا
جمع	موږ	موږ
	تاسې/ تاسو	تاسې/ تاسو
مفرد مذکر	دی	ده
مونث او مذکر جمع	دوی	دوی
مفرد مونث	دا	دې
مفرد مذکر	دغه	دغه
مفرد مونث	دغه	دغې
جمع/ مونث مذکر	دغو	دغو
مفرد مذکر	هغه	هغه
مفرد مونث	هغه	هغې
مونث او مذکر جمع	هغو	هغو[1]

دلته به دا هر يو ضمير په اصلي او مغيره بڼه په يوه جمله کې وکاروو:

۱- د پښتو ګرامر، هربرت پنزل، د محمد رحيم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه ۱۳۴-۱۳۵ مخونه.

اصلي حالت	مغیره حالت	
زه درس لولم	ما درس ولوست	(زه) پر (ما) بدل شو
ته درس لولې	تا درس ولوست	(ته) پر (تا) بدل شو

د متکلم ضمیر د جمعې حالت یې یوازې یوه بڼه لري او مغیره حالت نه لري.

دی درس لولي	ده درس ولوست
دا درس لولي	دې درس ولوست
دغه هلک درس لولي	دغه هلک درس ولوست.

دغه(daǧa) پر دغه (dəǧə) واوښت

یانې (زورونه) پر (زورکیو) بدل شول (ə=a)

دغه جلۍ درس لولي	دغې جلۍ درس ولوست
هغه ځوان درس لولي	هغه ځوان درس ولوست.

دلته هم هغه (haǧa) پر هغه (həǧə) بدل شو.

هغه پېغله درس لولي	هغې پېغلې درس ولوست

(هغه) پر (هغې) او پېغله پر پېغلې بدل شول.

د پورتنيو ضمایرو د اصلي او مغیره استعمال په لیکنۍ برخه کې په مجموعي ډول زیاتې تېروتنې نه کېږي، یوازې د (دغه) او (هغه) په اصلي او مغیره حالت کې ستونزه شته، ځکه چې په پښتو لیکدود کې د دواړو توپیر مشکل دی. البته د زورکي(ə) لپاره د باره کلۍ د سیمینار دا (ۀ) وړاندیز شوې بڼه که په پام کې ونیول شي نو دا مشکل به تر ډېره حده حل شي، په تېره بیا د وروستۍ څپې زورکی به سم افاده شي، خو د لومړۍ څپې زورکی، چې

هغه هم د اصلي حالت له زور(a) څخه پر زورکي (ə) اووښتی، بیا به هم سم افاده نه شي او یوازې فونیمیکه الفبې د دې وس لري، چې اصلي او مغیره حالت په دقیق ډول انځور کړي. وګورئ پښتو دودیز او فونیمیک لیکدود کې دا حالتونه:

هغه هلک درس لولي.	haǧa haləkdars lwali
دغه هلک درس لولي.	daǧa halək dars lwali
هغه هلک درس ولوست.	həǧə halək dars wəlwast
دغه هلک درس ولوست.	dəǧə halək dars wəlwast

په دواړو ضمایرو: هغه (haǧa) او دغه (daǧa) کې کله چې له حال زماني څخه ماضي ته اوړي، زورونه (a) پر زورکیو (ə) بدلیږي، څرنګه چې دا بدلون په پښتو الفبایي سیستم کې په ښه ډول انځورېدلای نه شي، نو ځکه خو هغه کسان چې مورنۍ ژبه یې پښتو نه ده او یا هم پښتو یې له ګرني پلوه سل په سلو کې پخه نه ده، د دې ضمایرو د اصلي او مغیره حالتونو توپیر سم نه شي کولای او کله چې د دې ډول ضمیرونو کارېدونکې جملې کاروي، نو لفظي تېروتنې کوي.

پر ضمایرو او پورتنیو نومونو سربېره په پښتو کې هغه نومونه، چې د کلمې په منځ کې و (o یا u) ولري، مغیره حالت لري او په تغییرېدونکي حالت کې (و) پر الف (ā) بدلیږي او په پای کې یې زورکی (ə) زیاتیږي، لکه:

پښتون	پښتانه
زوړ	زاړه

موږ	ماږه
زنګون	زنګانه

ځينې يو څپيز نومونه او صفتونه هم مغيره حالت لري، چې په زورکي(ə) پای ته رسېږي، لکه:

اوم	اومه
مل	مله
مړ	مړه
اوږد	اوږده
شين	شنه
سور	سره .. او داسې نور

خو په پښتو کې هغه نومونه، چې تر ټولو زيات مغيره حالتونه لري دا دي:

۱- هغه نومونه چې په زور (a) پای ته رسېدلي وي، په تېره بيا هغه نومونه چې په لفظي يا حقيقي ډول مفرد مونث وي، د دې نومونو جمع او مغيره حالت پر ښځينه يا اوږده (ې) پای ته رسېږي، لکه:

مفرد اصلي حالت	مفرد مغيره حالت	د جمعې حالت
تخته	د تورې تختې رنګ	تختې
لښته	د لښتې پاڼې	لښتې
ونه	د ونې سيوری	ونې
سترګه	د سترګې ليد	سترګې
مڼه	د مڼې رنګ	مڼې

د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت په لیکنی بڼه کې څه ستونزه نه پېښېږي، خو که د (ې) پر ځای بله یا (ئ) ، (ي)، (ی) او یا هم (ۍ) وکارول شي، مانا یې بدلولای او تلفظ یې سختولای شي.

۲- د مغیره حالت نور ډېر کارېدونکي نومونه یا صفتونه همغه دي، چې په نرینه، نرمې یا زوروالې (ی = ay) پای ته رسېدلي وي. دا ډول نومونه یا صفتونه دویم یا مغیره حالت لري، د یادونې وړ ده، چې د دې نومونو جمع او مغیره حالت دواړه په یو ډول تر سره کېږي او دواړه په څرګندې یا معروفې یا (ي= i) پای مومي. دلته به موږ د دې نومونو یا صفتونو اصلي یا مغیره حالت ته نغوته وکړو.

بریالی ډوډۍ خوري.	بریالي ډوډۍ وخوړه.
توریالی خاندي.	توریالي وخندل.
د ادب پوهنځی مې خوښ دی.	د ادب پوهنځي محصل یم.
ګلالی درس لولي.	ګلالي درس ولوست.
او همداسې په لسګونو بېلګې...	

که چېرې د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت توپیر ونه شي، نو هم یې په مانا کې توپیر پېښېږي او هم په تلفظ کې. په ځینو ملي او نړیوالو رسنیو کې چې د پښتو (یاګانو) کارونه په دقیق ډول نه تر سره کېږي، ویندویان د متن په لوستنه کې له ډېرو

تېروتنو سره مخامخېږي، خو له نېکه مرغه چې د دې نومونو اصلي، مغيره او د جمعې حالت په استعمال کې څه ليکنۍ ستونزه نه شته، ټولو پښتو لوستوالو او ليکوالو ته په کار دي، چې د دې نومونو ليکني سمون او سم استعمال ته ډېر پام وکړي، ځکه هغه ستونزه چې د نورو نومونو په ليکنۍ برخه کې شته، دلته هغه ستونزه نه لرو.

څلورم څپرکی

په پښتو کې د کلمو سمه لیکنه

کلمه: داسې یو ژبنی عنصر دی، چې تر یوه زیاتو اوازونو څخه رغېدلې وي او مانا ورکوي،که چېرې پـر بېلابېلـو غـږونو ووېشـل شي مانا له لاسه ورکـوي او پـر بـې مانـا غـږونو بـدلېږي. ځینـې ژبپوهان د کلمې او مورفیم توپیر همدا ګڼـي، چـې کلمـه یـوه لغوي مانا لري، خو مورفیم یو لفظي واحد دی، کېدی شي مانـا ولري او یا یې ونه لري.دا چې د ګرامر له پلوه کلمې پر څو برخو وېشل کېږي او په جمله کې د موقعیت له مخې د هغو مانـا څـه ډول اوړي را اوړي، پر دې باندې دلته بحث نه کوو، دلته مـوږ یوازې پر دې غږېږو، چې کلمه نوم دی، که صفت، فعل دی او که قید او یا هم بل کوم څه؟ څه ډول لیکل کېـږي؟ ځکـه دلتـه زموږ کار لیکني سمون سره دی.

۱- خپلواکې یا نا ترکیبي کلمې: هغه کلمې دي، چـې پـه مستقل ډول مانا ورکوي؛ له کومې بلـې کلمـې یـا مـورفیم څخـه رغېدلې نه وي او له اوازونو پرته پر نورو برخو د وېش وړ نـه وي. د دې ډول کلمو په لیکنه کې ډېره ستونزه نه شته پـه تېـره بیـا

چې دا ډول کلمې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، دلته به دې ډول کلمو ته اشاره وکړو:

الف- پر کانسونینټ پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، هغه مفردې وي که جمع، ښځینه وي که نرینه، په لیکنه کې یې ډېرې ستونزې نه شته، لکه:

لاس، ګل، اس، نوک، غر، لمر، سیند، مور، خور، ورور، کور، تور، غم او داسې نور...

ب- پر واول (زور= a) پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې یا نومونه چې پر زور (a) یا هم په زورکي (ə) پای ته رسېدلي وي، د هغو په لیکنۍ برخه کې یوه څه ستونزه شته، هغه پښتون چې مورنۍ ژبه یې پښتو وي او یا هم هغه کسان چې پښتو ژبه یې ښه پخه زده وي، هغوی ته یې توپیر او لوستنه مشکل نه دي، خو هغه څوک چې له لیکه پښتو ژبه زده کوي، هغو ته یې سم تلفظ مشکل کار دی، لکه:

شنه (Šna) (صفت مفرد مونث)				شنه(Šnə) (صفت مذکر جمع)
غله (ğala)	//	غله	ğlə	//
سره (sra)	//	سره	srə	//
پړه (pṛa)	//	پړه	pṛə	//
زړه (zaṛa)	//	زړه	zṛa	(نوم مفرد مذکر)
تره (tara)	//	تره	trə	//

دلته بیا هم یادونه کېږي، چې کـه د زورکـي لپـاره د (ۀ) شـکل دود شي، نو د دې کلمو دقیق ضبط به په سلو کې اتیا اسان شي او پاتې شل په سلو کې بیا هم د فونیمکي ابڅې پـه مـټ حلېدی شي.

ج - پر (یاگانو) پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې د پښتو (پنځه یاگانو) په حقیقت کې له (څلورو یاگانو) څخه پر یوې پای ته رسېدلي وي، که په لیکنه کې یې د (یا گانو) له دقیقې کارونې گټه پورته نه شي، نو هم د کلمې په تلفظ او هم د مانا پـه افـاده کې ستونزې راولاړېږي. دلته به یې څو مثالونه وړاندې کړو.

ناسم	سم
احمد ډوډی وخوړه.	احمد ډوډۍ وخوړه.
بریالی احمد وواهه.	بریالي احمد وواهه.
راځی چې درس ولولو.	راځئ چې درس ولولو.
د ده رنگ د سړی نه دی.	د ده رنگ د سړي نه دی.
هوسی راغله.	هوسۍ راغله.

۲ – ترکیبي کلمې: هغه کلمـې دي، چـې لـه دوو خپلواکـو کلمو یا مورفیمونو او یا هم له یـوې خپلـواکې کلمـې یـا یـوه نـا خپلواک مـورفیم څخـه رغېـدلې وي او لـه دې نـوي ترکیـب یـا جوړښت څخه یې یوه نوې مانا لاسته راغلې وي.

تر کیبي کلمې هم پر دوو ډولو وېشل کېږي:

الف – هغه ترکیبي کلمې چې د پیوستون وړتیا ونه لري: که له دې کلمو سره دویم عنصر یوځای هم شي بیا هم خپل جلا شکل ساتي، لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غر	غرونه
سیند	سیندونه
وزر	وزرونه
ښکر	ښکرور
زور	زورور
خبر	خبریال
پکتیا	پکتیاوال او داسې نور

په دې کې (ونه)، (ور) ، (یال) او (وال) روستاړي دي، چې ماقبل ورسره د پیوستون وړتیا نه لري، خو نورې داسې ترکیبي کلمې شته، چې همدا روستاړي ور سره نښلېدلای شي. که په دې حالت کې بیا دا وروستاړي ترې جلا ولیکل شي، نو د کلمې لیکنی عیب ګڼل کېږي. لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غم	غمونه
بحث	بحثونه
ننګ	ننګیالی
سمون	سمونوال او داسې نور

ب – هغه کلمې چې د پیوستون وړتیا لري: هغه ډول ترکیبي کلمې دي، چې له دوو زیاتو بېلابېلو اجزاو څخه رغېدلي وي او یوه نوې مانا ترې لاس ته راغلې وي، دا ترکیبي کلمې د یو ځای لیکلو وړتیا لري او باید یو ځای ولیکل شي خو په لیکنۍ برخه کې یې له ځینو لیکوالو تېروتنه کېږي او په جلا جلا ډول یې لیکي، یانې دواړه ترکیبونه بېلابېل لیکي، لکه: (ویی) یا (لغت) چې یو خپلواک مورفیم دی، که له ده څخه موږ د (پوهنه) په یو ځای کولو سره بل ترکیبي لغت جوړوو، نو بیا یې جلا جلا نه لیکو، لکه: (ویي پوهنه) که په دې ډول ولیکل شي نو بیا هم په اسانۍ سره د یوې واحدې مانا لپاره د یوه ترکیبي لغت په توګه کار نه شي ورکولای. سمه او درسته بڼه یې داده چې په ترکیبي او یو ځایي ډول ولیکل شي ؛ (ویيپوهنه)، لکه د پوهاند زیار ((پښتو لیکلار)) دا سمه نه ده، چې موږ (لیک) جلا او (لار) جلا ولیکو، لکه د (لغت پوهنه) [1] په نامه چې یو ډېر مهم علمي کتاب لیکل شوی، د لغتونو د جوړښت په اړه ښه هر اړخیز علمي او ژورو بحثونه لري، خو د کتاب په عنوان کې دا تېروتنه هماغسې پاتې شوې ده.

د ترکیبي کلمو تر ټولو غوره او ښه لاره دا ده ، هغه ترکیب چې د یو ځای لیکلو وړتیا ولري، باید یو ځای ولیکل شي او هغه چې هېڅ وړتیا نه لري، مجبور یاستو هغه جلا جلا ولیکو. لکه پکتیا+ وال = پکتیاوال. مجبور یاستو جلا ولیکو. ځکه چې د

---

(۱) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۵ ل کال.

ترکیب د لومړۍ برخې وروستی (الف) له خپلې وروستۍ کلمې یا مورفیم سره د پیوستون وړتیا نه لري، خو په (غزني) + (وال) کې چې دا وړتیا شته، نو بیا یې باید ضرور یو ځای ولیکو، لکه: غزنیوال، ارغندیوال، زرملوال، سمونوال او داسې نور...

د ترکیبي کلمو څو نور مثالونه :

یرغلګر

بلوسګر

هیټوال

نړیوال

ټولګیوال

څوکیوال

پوځیوال

ښکیلاکګر

ورانکار

نیواکګر

ټګمار

غمجن

ګټیالی

کټنپلاوی

چاپګر

لوبغاړی

ځانساتی

ورځچاری

خيانتکار

امانتکار

سستکار

نړيخور

ګډونوال

ولسواک

پانګوال

رښتينوال

ولسپال

ټولنوال

پرګنوال

ځمکواکي

نړيواکي

تمځی

پوهنځی

سمونځی

پالنځی

پخلنځی

لوبځی

ښوينډی

ښکېلاک

زبېښناک

وربېښمين

پرتمین
لېونتون
هېڅکله
مخنیوی
بنسټوال او داسې نور... [1]

په پښتو کې لا هم یو شمېر داسې کلمې شته، چې تر اوسه یې په لیکښه کې سم سمکی نه دی راغلی، اکثریت نه، خو ځینې لیکوال یې سمې نه لیکي، د دې کلمو لپاره هم باید یو معیار ومنل شي. یو خو هغه کلمې دي، چې د پښتو ټولنې له پرېکړو سره سم په هغوی کې سمون راغلی او اوس په سمه بڼه لیکل کېږي او ځینې کسان لا اوس هم ترې سر غړاوی کوي او یا پرې نه پوهېږي. موږ به دلته په بېلابېلو وختونو کې د پښتو ټولنې له خوا شوې پرېکړې راوړو، له نېکه مرغه چې دا پرېکړې تر زیاته حده تطبیق شوي، خو له هغو پرېکړو وروسته ځینې نورې داسې کلمې هم شته چې اوس یې هم په لیکلو کې اختلاف شته. پر هغو به هم لنډه رڼا واچوو.

۳- د ځینو اختلافي کلمو په اړه د پښتو ټولنې پرېکړې:

الف- لومړنۍ پرېکړه:

د ۱۳۲۱ ل کال پر جوزا (۱۹۴۲م کال،جون) د پښتو ټولنې په غوښتنه د افغانستان پنځه ویشت (۲۵) تنو لیکوالو او پوهانو په

---

[1] - پښتو لیکلار، پوهاند زیار، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال ۲۱۷- ۲۲۰ مخونه.

پښتو ټولنه کې غونډه وکړه او پر یو دېرش(۳۱) اختلافي مـوادو باندې یې تر بحث وروسته فیصله وکـړه، چـې دا لانـدې کلمـې باید داسې ولیکل شي:

اختلافي صورتونه	فیصله شوي صورتونه
شونډې – شونډان	شونډې
کښېناست- کښېنوست	کښېناست
ټول خلق- ټوله خلق	ټول خلق
ټولې خبرې – ټوله خبرې	ټولې خبرې
پاته – پاتې	پاتې
که راغلی وای- که راغلی وی	که راغلی وای
لویه – لو	لویه
تویه – تو	تویه
مېړونه- مړونه (او داسې نور)	مېړونه .
ولید، ولیدو، ولیدئ، ومو لیدلو	ولید په ټولو ماضـي ګـانو

کې دغه یو شکل غوره شو، مګر په ځینو کې به په اخـره کـې (ه) هم ورزیاتوي، لکه: وواهه.

لُځ، لوځ	لُځ
وشو، وسو	وشو
شوی، سوی	شوی
شته، سته	شته
شی، سی	شی
لړه ډوډۍ، لړې اوبه، لړ ډوډۍ، لړ اوبه	لړه ډوډۍ، لړې اوبه

ښې خبرې ، ښه خبرې	ښې خبرې
غړ، غګ، غاګ	غړ ، ژغ
ځینې وایي، ځنې وایي	ځینې وایي
له ده ځنې ، له ده ځینې	له ده ځنې
چلوونکی، چلونکی	چلوونکی
ښوونکی، ښونکی	ښوونکی
ښوونځی، ښونځی	ښوونځی
کښې، کښ، کې	کښې
(پرې، په) په داسې مثالونو کې:	
احمد سترګې لري مګر لار	پر
پرې نهویني، په نه ویني	
ویل، ویله	ویل
ولاړ، لاړ	ولاړ
وکړ، وکی، وکه	وکړ
وکړئ، وکئ	وکړئ
مونږ، موږ	مونږ
زما، زمونږ، ځما، ځمونږ	زما، زمونږ
زه، ځه	زه

یادونه: وروسته بیا د دریېمې غونډې په فیصله کې لومړۍ فیصله داسې تعدیل شوه:

لومړۍ پریکړه	تعدیل شوی حالت
پاته	پاتې

مونږ	(مونږ،موږ) دواړه ومنل شو.
ولاړ	(ولاړ، لاړ) دواړه صورتونه ومنل شول.
لُڅ	لوڅ

ب- دويمه پرېکړه:

د ۱۳۲۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۴۸م کال د اګست پر ۲۰مه) نېټه په کابل کې د پښتو ټولنې په غوښتنه د لرې او برې پښتونخوا نولسو (۱۹)تنو پښتنو ليکوالو او پوهانو د پښتو ليک د ځينو اختلافي موادو په اړه داسې فيصله وکړه:

اختلافي صورتونه	فيصله شوي صورتونه
ڼ، نړ	ڼ
زه، ته، ده- زهٔ، ته، ده	(زه، ته، ده) بې همزه په ټولو دغسې مثالونو کې
اورېدل، اخيسل، آورېدل،آخيستل	اورېدل، اخيستل (بې مده)
وليد، وګوره، اوليدو، اوګوره(اوداسې نور)	وليد، وګوره (بې الفه)
مې، دې، پرې، لاندې، باندې ـمِ، دِ، پرِ،لاندِ، باندِ	مې، دې، پرې، لاندې، باندې
لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت_ لمړی، کچنی،ګډ،ګُته،بُخت	لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت
چاپ، ګړی- چهاپ، ګهړی	چاپ، ګړی
(ښ)	دا توری به د ((ش)) او د ((خ)) په ځای نه ليکو
(ږ)	دا توری به د ((ژ)) او د ((ګ)) په ځای نه ليکو
(ځ)	دا توری به د تلل د مصدر په حال فعل او دغسې نورو افعالو کې ليکو لکه: ځي، بوځي، راځي.

ویل، وی	ویل(یوازې په شعر کې ((وی)) جایز دی.
کښې، کښ	کښې
د ماضي بعید ضمیرونه	(وم، وو، وی، و، وه، وې) یـــانې د مفـــرد غایـــب لپاره دوه (وو) لیکل کېږي.
د شول د مصدر مشتقات	شوم، شوو، شوې، شول، شوه، شوي باید ولیکل شي.
د ټولو افعالو د مذکر جمع	پـه (لام) لیکـل پـه کـار دي، لکه: راغلل،ولیدل.
ټولې مطلقې ماضي ګانې	باید داسې ولیکـو: ولیـد، وکـوت، وکـړ مګـر وتـاړه، وواهه باید په اخر کې (ه) ولري.

ج- درېیمه پرېکړه:

د ۱۳۳۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۵۸م کال) د پښتو ټولنې پـه بلنه د شمالي او جنوبي پښتونخوا پښتانه لیکوال او پوهـان کابـل ته د خپلواکۍ د جشن په ورځو کې راغلي وو، د سنبلې پر پنځمـه (د اګست پر ۲۷مه) نېټه د پښتو لیـک پـه اړه مجلسـونه او ادبـي بحثونه شروع شول، وروسته تر څو غونډو، بحثونو او ډېـرو څېړنـو د ځینو اختلافي موادو په اړه دا ډول پرېکړه وشوه:

اختلافي صورتونه	فیصله شوي صورتونه
ځمکه، مځکه، زمکه	ځمکه
زمری، مزری، ځمری	زمری
کښته، ښکته، خکته	کښته

پښه، ښپه، خپه	پښه
کښل، ښکل(د لیکلو او وېستلو په مانا)	کښل
کښلی (د ښایست په مانا)	ښکلی
ماسخوتن، ماخوستن	ماسخوتن
ورځ، روځ	ورځ
موږی، مېږوی	موږی
لویشت، ولېشت	لوېشت، لوېښت
ورک، روک	ورک
خسر، سخر	خسر
خوسا، سخا	خوسا
سکروټه، سروټکه، سکوروټه	سکروټه
ورور، رور	ورور
ورونه، رونه	ورونه
ورورولي، رورولي	ورور ولي
وروسته، روسته، روستو	وروسته
وروستی، روستی	وروستی
سیوری، سوری	سیوری
اخلم، اخلې، اخم، اخی، الم،الې	اخلم، اخلې
بښل، بښنه- بخښل، بخښنه	بښل، بښنه
ماسپښین، مازپښین، ماپښین	ماسپښین
کوم، کم	کوم
اغږل، اخښل، اخل	اغږل
نمږی، مږی، نوږی	نمږی

زوی، زامن- ځوی، ځامن	زوی، زامن
زېږېدل، ځېږېدل	زېږېدل
زغستل، ځغستل	زغستل
زلمی، ځلمی	زلمی
سوځل، سېځل، سوزل، سېزل،	سوځل، سېځل
خوځېدل، خوزېدل،	خوځېدل
غورځنګ، غورزنګ	غورځنګ
زغمل، ځغمل	زغمل
ژرنده، زرنده، جرنده	ژرنده
ژبه، زبه، جبه	ژبه
ژړا، زړا، جړا	ژړا
ژوند، زوند، جوند	ژوند
ژمی، زمی، جمی	ژمی
ژوبل، زوبل، جوبل	ژوبل
خېژي، خېزي، خېجي، خېږي	خېژي
ژۍ، زۍ، جۍ	ژۍ
ژور، زور، جور	ژور
نژدې، نږدې، نزدې	نژدې
لمر، نمر، نور، مر ، میر	لمر، نمر
نمسی، لمسی، نوسی	لمسی، نمسی
لمونځ، نمونځ، مونځ	لمونځ
لمانځه، نمانځه، مانځه	لمانځه، نمانځه
لامده، لانده	لامده، لانده

پسرلی، سپرلی	پسرلی، سپرلی
ږغ، غږ، ژغ	ږغ، غږ
کنځل، ښکنځل	کنځل، ښکنځل
جینۍ، نجلۍ، جلۍ، جیلۍ	جینۍ، نجلۍ
لمبر، نمبر	لمبر
نولس، نونس	نولس
وېره، بېره، اېره	وېره
وییده، بیده، اوده	ویده
ویاله، بیاله، واله	ویاله
اوبدل، اودل، اوبل	اوبدل، اودل
نښتل، مښتل	نښتل
بزرګان، ملکان، بزرګانان، ملکانان	بزرګان، ملکان
وزه، بزه، بیزه	وزه
کارغه، قارغه، کارګه	کارغه
ڼ، نړ	ڼ
کجیر، قجیر	کجیر
ټوکه، پړک، چکړې، ټوقه، پړق، چقړې	ټوکه، پړک، چکړې
زړۀ ، زړه	زړه
تۀ، ته	ته
زۀ، زه، ځه	زه
لوی، لو	لوی
دوی، دوئ	دوی

هغوی، هغوئ	هغوی
لویدیز، لویدیځ، لوئیدیز	لوېدیز
وویل، اووئیل	وویل
یو، ائینده، یوء ، آینده	یو، آینده
{ې}	دا توری (مجهوله یا) باید بې ځایه او د معروفې یا په ځای استعمال نه شي.

د پښتو ټولنې تر دې درېګونو پرېکړو وروسته دوه نورې ډله ییزه پرېکړې هم شوي، چې یوه د باړه ګلی علمي سیمینار پرېکړې دي او بل د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب له خوا د رابلل شوي ورکشاپ پرېکړې دي، چې دلته وړاندې کېږي:

د-د پښتو د متحد لیکدود او لیکلار لپاره د ((باړه ګلی)) د غونډې متفقه پرېکړې:

د پښتو لیکدود په اړه د پښتو ټولنې تر درېیمې پرېکړې (۳۲) کاله وروسته یو ځل بیا د دې شرایط برابر شول، چې د پښتو د یو متحد لیکدود د رامنځته کولو لپاره عملي هلې ځلې وشي. په دې لړ کې د پېښور پوهنتون د پښتو اکیډیمۍ په نوښت د (۱۳۶۹ل کال) یا د ۱۹۹۰ م کال د جولای له (۱۰) تر (۱۲) پورې د سوات په ((باړه ګلی)) کې یو درې ورځینی سیمینار جوړ شو، چې په کې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه تقریباً سلو تنو ادیبانو او ژبپوهانو

ګډون کړی و، دې غونډې په خپلې لومړنۍ ناسته کې د کار شل کسیزه کمېټه وټاکله، چې په کې دغه ښاغلي شامل وو:

۱- پروفیسور سید محمدتقویم الحق کاکاخېل، ۲- پروفیسور جهانزېب نیاز، ۳- پروفیسور نصیرالدین، ۴- حبیب الله رفیع، ۵- منتظر بیټنی، ٦- عبدالکریم بریالی، ۷- همېش خلیل، ۸- ډاکتر محمداعظم اعظم، ۹- ډاکتر خالد خان خټک، ۱۰- محمدپروېش شاهین، ۱۱- پروفیسور محمدافضل رضا(اعزازي غړی)، ۱۲- پروفیسور خواجه محمد سائل، ۱۳- نورشاه جهان انور، ۱۴- ډاکتر وردګ (اعزازي غړی) ۱۵- سیال کاکړ، ۱٦- سیداحمد مومند، ۱۷- ډاکتر محمداقبال نسیم خټک، ۱۸- ډاکتر محمداسرار(اعزازي غړی) ۱۹- خیبر اپریدی، ۲۰- پروفیسور یارمحمد مغموم.

د کار د کمېټې غړیو په درېو ناستو کې د پښتو لیکدود ستونزې، کشالې او ګډوډۍ په هر اړخیزه توګه وڅېړلې، پر ټولو یې په سړه سینه غور وکړ او په هره برخه کې تر علمي بحث وروسته یوې نتیجې ته ورسېدل. کمېټې د خپل کار وروستۍ پرېکړې او نتایج په لویه غونډه کې واورول چې د ټولو د تائید وړ وګرځېدل او ملاتړ یې ترې وکړ. د پښتو متحد لیکدود په اړه یې خپلې وروستۍ متفقه پرېکړې داسې صادرې کړې:

((۱- هغه کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه پښتو ته راغلې دي او معنا یې هم هغه ساتلې ده، هغه به په خپل اصل شکل کې لیکلی شي، لکه: قصه، قمیس، ضعیف. او هغه کلمات چې پښتو خپل کړي دي معنا یا شکل یې بدل شوی دی، هغه به په پښتو کې په اوښتي شکل لیکل کېږي، لکه: ټپوس، پام او د عربۍ مخصوص

ټکي به د پښتو په کلماتو کې نه ليکو، مثلاً: ((تورخم)) به په ((ت)) ليکو په ((ط)) به يې نه ليکو.

۲- ((ڼ)) به د يو توري په شکل کې د پښتو په ا-ب-ت، يعنې حروف تهجي کې د ((ن)) نه وروسته ليکلی شي او نوم به يې ((نوڼ)) وي.

۳- هغه کلمې چې په اخر کې ((زور)) لري هغه ب په (ه) ليکلی شي لکه: خوشحاله (مذکر) خوشحاله (مونث) او دغه (ه) به د تانيث مخصوص علامت نه شي ګڼلی.

۴- ((مد)) په پښتو کې نه شته.

۵- مجهوله ((ے)) چې په قطبي پښتونخوا کې پرته ليکل کېږي، هغه به همداسې پرته ليکلی شي، لکه: سړے و غيره، البته په افغانستان او سويلي پښتونخوا کې به د دوی د خپل ليکدود سره سمه د مخکې په شان ليکلی شي.

٦- مخصوصه (ی) به د کلمې په مينځ کې ((يـ)) او اخر کې ((ې)) ليکلی شي، لکه سړې اوبهٔ، خېر و غيره. مجهوله يعنې پرته ((ے)) به هم د کلمې په مينځ کې د مخصوصې ((يـ)) غوندې ليکلی شي.

۷- د معروفې ((ي)) لپاره به دوه څنګ په څنګ ټکي ((ي)) ليکلی شي، لکه: سړي، زمري او نور.

۸- ياى تانيث ((ۍ)) به په اخر کې د کش سره ليکلی شي، لکه: کرسۍ، جينۍ و غيره.

۹- د فعل لپاره به د مخکې غوندې د ((ی)) دپاسه ((ء)) ليکو، لکه: وخورئ، وکړئ و غيره.

۱۰- په ضمیر متصل او ((ېئ)) کې به په ((ی)) باندې همزه لیکلی شي او مخصوصه ((ې)) لیکلی شي او یا به ((ی)) او مخصوصه ((ی)) لیکلی شي، لکه په ((یئ)) کې به یوه ((ی)) او په دویمه ((ی)) باندې همزه لیکلی شي.

۱۱- په داسې ((ه)) کې، لکه: زړهٔ، ښهٔ، پهٔ، تهٔ د مخکې په شان د ((ه)) دپاسه ((ء)) لیکو، یعنې زړهٔ، ښهٔ، څهٔ کې به د ((ه)) دپاسه ((ء)) وي. په افغانستان او سوېلي پښتونخوا کې به هم دغه رنګ لیکلی شي.

۱۲- ((ګ)) به په کونډ لیکلی شي.

۱۳- کښې، کښېناستل، نخښه، بخښل او داسې نور ټکي به هم دغه رنګ لیکلی شي.

۱۴- معدوله ((واو)) به د ټکو نه نشي غورځولی، لکه: خولهٔ، خوارهٔ، ګوند، غوندې وغیره.

۱۵- هغه ټکي یا کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه د ((پیش)) په حالت کې راغلي دي په ((پیش)) به لیکلی شي یعنې په خپل رنګ کې لکه: گُل، بُلبل، هغه پښتو کلمې چې پېښ لري هغه به په مجهوله ((واو)) لیکلی شي، لکه: پوښتنه، مور او نور.

۱٦- معروف ((واو)) به د کلمو نه نه غورځول کېږي او دپاسه به پېښ ورکولی شي، لکه: نُور، سُور او نور.

۱۷- د پښتو مخصوص توري څ،ځ،ښ،ږ به همدغسې لیکلی شي.

د کمېټې سفارش دی چې پښتو اکیډیمي دې د مرکزي او صوبايي حکومت په مدد د استادانو او طالب علمانو لپاره یو

رهنما کتاب تیار کړي، چې د دې ټکو په استعمال کې اشتباه ختمه شي. (د فیصلې په پای کې (۲۰) کسیزې کمېټې د غړو لاسلیکونه کړي دي).

د ۱۳۸۷ل کال د ثور پر ۲۸مه نېټه، د افغانستان د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف ریاست له خوا، د درسي نصاب د پښتو او دري کتابونو د واحد لیکدود په اړه درې ورځینی علمي ورکشاپ جوړ شوی و. په دې علمي ورکشاپ کې د لاندې کلمو پر اختلافي یا توپیري بڼو بحث وشو او په دې ډول یوې واحدې نتیجې ته ورسېدل:

هـ- د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب لپاره منل شوی واحد لیکدود:

ګڼه	بېلابېلې لیکلې بڼې			منل شوې بڼه
	لومړۍ	دویمه	درېیمه	
۱	اوویشتم	اوه ویشتم		اوویشتم
۲	اغزی	ازغی		اغزی
۳	ایستلی	ویستلی		ایستلی
۴	اواره	هواره		هواره
۵	اوسپنه	وسپنه		اوسپنه

٦	اولس	ولس		ولس
۷	انځورولای	انځور کولای		انځـــورولا ی
۸	وولسم	اولسم		اوولسم
۹	اولسمشر	ولسمشر	اولس مشر، ولس مشر	ولسمشر
۱۰	پرانیزي	پرانستل	پرانیستل	پرانیستل
۱۱	بریښنا	برښنا		برېښنا
۱۲	برخوال، برخلیک	برخمن	برخـــــه من	برخمن
۱۳	باندنیو	باندینیو		باندنیو
۱۴	بوزي	بوځي		بوځي
۱۵	بېځایه	بیځایه	بې ځایه	بېځایه
۱٦	بې درنگه	بېدرنگه		بې درنگه
۱۷	برخه وال	برخوال		برخوال
۱۸	تېلفون	تلیفون	ټیلیفون	تلیفون
۱۹	تشبه	تشبیه	تشبې	تشبیه
۲۰	تغیر	تغییر		تغییر
۲۱	تعین	تعیین		تعیین
۲۲	تللی	تلی		تللی
۲۳	تېرونکی	تېروونکی		تېروونکی
۲۴	تمباکو	تماکو	تنباکو	تنباکو

۲۵	پسرلی	سپرلی		پسرلی
۲٦	په خپلو	پخپلو		په خپلو
۲۷	پنځلس	پینځلس		پنځلس
۲۸	په ټولنه کې	په ټولنې کې		په ټولنه کې
۲۹	پاتې وو	پاته وو		پاتې وو
۳۰	پدغه	په دغه		په دغه
۳۱	په درناوې	په درناوي	پدرناوې	په درناوي
۳۲	پاچایان	پاچاهان	بادشاهان	پاچایان
۳۳	په واسطه	پواسطه		په واسطه
۳۴	پطرول	پټرول	پترول	پترول[1]
۳۵	پیل	فیل		فیل
۳٦	پطلون	پتلون		پتلون
۳۷	پل	پول		پول
۳۸	په کې	پکې		پکې[2]
۳۹	پاسنی	پاسینی		پاسنی
۴۰	ښوونکو	ښوونکیو		ښوونکو

[1] هغه کلمې چې له لاتیني څخه عربي او له عربي څخه پښتو ته راغلې وي او ط ولري ط په ت بدلېږي او په خپله اصلي بڼه لیکل کېږي.

[2] کله چې ((په)) د سربل بڼه ولري، باید جلا ولیکل شي او که چېرې داسې نه و، نو یو ځای دې ولیکل شي، لکه: ((په کور کې نه شته)) ((اوبه پکې نشته)).

۴۱	خوشحال	خوشال(نوم)		خوشحال (مرکب صفت) خوشال (نوم)
۴۲	ختیځ(شرق)	ختیز(شرقي)		ختیځ-ختیز
۴۳	خپلمنځي	خپلمنځي		خپلمنځي
۴۴	ځبېښل	زبېښل		ځبېښل
۴۵	ځایدای	ځائیدای	ځایېدای	ځایېدای
۴۶	ځلېریشت	ځلورویشت	ځلرویشت	ځلرویشت
۴۷	ځښل	ځکل	ځښاک	ځښل-ځښاک
۴۸	څېړونکو	څېړونکیو		څېړونکو
۴۹	چلم	چیلم		چیلم
۵۰	چورت	چروت	چُرت	چورت
۵۱	دوه ځله یې	دوه ځلې یې		دوه ځله یې
۵۲	درانه	دراندہ		درانه
۵۳	دوکان	دکان		دوکان
۵۴	دعا	دوعا		دعا
۵۵	دوولسم	دولسم		دولسم
۵۶	دویم	دوهم		دویم
۵۷	دریم	درېم	دریيم	درېم

۵۸	رغاونه	رغونه		رغاونه
۵۹	رامینځته	رامنځته	رامنځ ته	رامنځته
٦٠	رېښتیا	رښتیا		رېښتیا
٦١	راکښل	راښکل		راکښل
٦٢	زانګو	ځانګو		زانګو
	زنګل	ځانګل		زنګل
٦٣	زلمی	ځلمی		زلمی
٦۴	زوی	ځوی		زوی
٦۵	زنځیر	ځنځیر		زنځیر
٦٦	زوز	ځوځ	ځوز	ځوز
٦٧	ژبدود	ژب دود		ژبدود
٦٨	ژباړنه	ژباړه		ژباړه
٦٩	راکړ شو	راکړای شو	راکـــړل شوی	راکـړی شـو(د مفـرد لپـاره)، راکـړ شـول(د جمعـې لپـاره) ښـځینه او نرینه توپیر یې له مرسـتیال فعل څخه کېږي.
٧٠	سوزي	سوځي		سوځي
٧١	سون	سونګ		سونګ
٧٢	سکه	سیکه		سیکه
٧٣	ساه	سا	ساء	سا
٧۴	سهیل	سویل		سویل
٧۵	سیمه ایز	سیمه ییز		سیمه ییز
٧٦	شوری	شورا		شورا
٧٧	شات	شهد		شات

۷۸	شوده	شیده	شـــودې، شېدې	شېدې
۷۹	طوفان	طوپان	توپان	توپان
۸۰	طوطي	توتي		توتي
۸۱	عاشوری	عاشورا		عاشورا
۸۲	غوصه	غصه	غوسه	غوسه
۸۳	غنچه	غونچه		غونچه
۸۴	کیلي	کلي		کیلي
۸۵	کنبوت	کبووت		کبووت
۸۶	کلتور	کولتور		کلتور
۸۷	کندز	کندوز	قندز	کندوز
۸۸	کندهار	قندهار		کندهار
۸۹	کونړ	کنړ		کونړ
۹۰	کرنه	کرهنه		کرنه
۹۱	کلمه	کلیمه		کلمه
۹۲	کومک	کمک		کومک
۹۳	کنځل	ښکنځل		کنځل
۹۴	کړي دي	کړیدي		کړي دي
۹۵	نه لري	نلري		نه لري
۹۶	لپاره	له پاره		لپاره
۹۷	لیمځی	لمځی		لیمځی
۹۸	لیرې	لېرې	لرې	لېرې

۹۹	لعل	لال		لال
۱۰۰	لار	لیار		لار
۱۰۱	له پاسه	لپاسه	دپاسه	له پاسه
۱۰۲	مسوول	مسؤول	مسؤل	مسؤول
۱۰۳	مونږ	موږ		موږ
۱۰۴	مؤلف	مولف		مؤلف
۱۰۵	مسئله	مساله	مسله	مساله
۱۰۶	منځ	مینځ		منځ
۱۰۷	معنی	معنا	مانا	مانا
۱۰۸	ملیون	میلیون	میلون	میلیون
۱۰۹	نهه ۹	نه		نهه ۹
۱۱	نحوه	نحو	نحؤ	نحو

٠				
۱۱۱	نرینه	نارینه		نرینه (صفت) نارینه (نوم)
۱۱۲	نصوار	نسوار		نسوار
۱۱۳	نشته	نه شته	نیشته	نشته
۱۱۴	نژدې	نږدې	نیږدې	نژدې
۱۱۵	نړیوال	نړی وال		نړیوال
۱۱٦	نږور	انږور	نږور	نږور
۱۱۷	نشه	نیشه		نشه
۱۱۸	نه شم کولی	نشم کولای	نه شم کولای	نه شم کولای
۱۱۹	نه کوي	نکوي		نه کوي
۱۲٠	نه لري	نلري		نه لري
۱۲	واخیست	واخست		واخیست

۱				
۱۲۲	ورمېږ	اورمېږ		ورمېږ
۱۲۳	وربشې	اوربشې		وربشې
۱۲۴	وښایاست	وښیاست		وښایاست
۱۲۵	هندوانه	هیندوانه	هندوانه	هندوانه
۱۲۶	هنداره	هینداره		هنداره
۱۲۷	هدیره	ادیره		هدیره
۱۲۸	هستوګنه	استوګنه		استوګنه
۱۲۹	یادښت	یاداشت	یاد داشت	یادښت(د یاد داشت پرځای) او یادونه د (تذکر) پر ځای کارول کېږي.
۱۳۰	راغلی و	راغلی وو	راغلی ؤ	راغلی و
۱۳۱	کیږدي	کیدي	کېږدي	کېږدي
۱۳	کښینه	کینه	کېنه	کېنه

۲				
۱۳ ۳	گوره	ګوره		د (ګ) پرځای (گ) کره ومنل شو.
۱۳ ۴	علماو	علماوو		علماوو[۱]
۱۳ ۵	منځ کوي	منځه کوي	منه کوي	منځ کوي
۱۳ ۶	معلومات	مالومات		معلومات[۲]
۱۳ ۷	مازغه	ماغزه		ماغزه[۳]
۱۳ ۸	منځگړی	منځ گړی	منځـــــه گړی	منځگړی
۱۳ ۹	نجلۍ	جلۍ	جینۍ	نجلۍ[۴]

(۱) د خپلواک پای (ā،a) ویيونو جمع په دوو (واونو) جوړېږي، لکه (a): د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا، (ā پای)، لکه اړتیاوو، علماوو، سپېڅلتیاوو...

(۲) د پښتو کولو (مغغنولو) په شرطونو کې د التباس یا ټکر نه رامنځته کېدو شرط اړین دی.

(۳) د الف منځو کلمو په مغیره کولو کې منځنی الف له منځه ځي، لکه: مغزو، مېلمنو، پښتنو، درو (درملو) خوړو.

(۴) د کلمو په منځ کې (ی) ګانې د شک او التباس د له منځه وړلو لپاره حتمي دي، له دې پرته د کلمو په منځ کې بېخي حتمي نه دي.

۱۴۰	اوبدل	اودل	اوبل	اوبدل

که موږ د پښتو ټولنې د سمون بهير ته نظر وکړو، نو وبه ګورو چې ډېر مثبت بدلون په کې راغلی او رښتيا هم پرځای پرېکړې يې کړي دي، تر لومړۍ پرېکړې يې دويمه غوره او تر دويمې دريمه هغه غوره ده، د وخت په تېرېدو سره تر دريمې پرېکړې وروسته څه ناڅه نور سمون هم راغلی دی، وګورئ اکثره پرېکړې يې سمې کارېږي، ډېر کم خلک يې تر پرېکړو دمخه حالت بڼه ليکي.

تر پرېکړې دمخه حالت	اوسنۍ زياته کارېدونکې بڼه
کنځل، ښکنځل	کنځل
اوبدل، اودل	اوبدل
جينۍ، نجلۍ	جينۍ
ږغ، غږ	غږ
پسرلی، سپرلی	پسرلی
لمر، نمر	لمر
لمسی، نمسی	لمسی
خېژي	خېږي
وروڼه	وروڼه
لوېشت، لوېښت	لوېشت

او ځينې نورې کلمې.

پر پورتنیو سمونونو سربېره ځینې نورې کلمې هم شته چې تراوسه یې په لیکنۍ برخه کې څه ستونزې شته. له هغې جملې څخه یوه هم په تورو د اعدادو لیکنه ده، لکه:

دوم/ دوهم/ که دویم

درېم که درېیم

شپاړلسم که شپاړسم او داسې نور...

د عدودونو په برخه کې زه فکر کوم، چې دلته یوه قاعده شته، که هغې ته دقیق شو کېدی شي، ستونزه تر زیاته بریده حل شي، قاعده داده چې:

الف- هغه عددونه چې په پای کې یې واول راغلی وي، لکه: دوه، درې، اویا، اتیا، نوي او نور، دا په پای کې د یم (em) په عددي روستاړي، چې د یوه عدد د پوړۍ څرګندونه کوي، لیکل کېږي، خو زورکی (ə) چې هغه هم واول ګڼل کېږي، که د کوم عدد په پای کې راشي، هغه هم د نورو رتبه یي عددو بڼه خپلوي. نو دلته قاعده دا ده چې خپله عدد + رتبه یي روستاړی.

دوه + یم	(em+dwa)	دویم (dwaem)
درې + یم	(em+dre)	درېیم (dream)
اتیا + یم	(em+ātya)	اتیایم (ātyāem)
نوي + یم	(em+nawi)	نوییم (nawiem)
اویا + یم	(em+āwyā)	اویایم (āwyāem)

او داسې نور...

ب- هغه عددونه، چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، د هغوی پوړیزي، حالت په ام (am) روستاړي پای ته رسېږي، لکه:

څلور + ام	(am+calor)	څلورم	(caloram)
شپږ + ام	(am+špaẓ)	شپږم	(špaẓam)
لس + ام	(am+las)	لسم	(lasam)
یوویشت + ام	(am+yewwišt)	یوویشتم	(yewwištam)
دېرش + ام	(am+derš)	درېشم	(deršam)
څلوېښت + ام	(am+cəlwiṣt)	څلوېښتم	(calwiṣtam)
پنځوس + ام	(am+panjos)	پنځوسم	(panjosam)

البته په پښتو- عربي لیکدود کې د رتبه یي عددونو ټول اوازونه انځورېدلای نه شي. هغه عدودونه چې په زورکي پای ته رسېدلي وي، هغه هم تر همدې قاعدې لاندې راځي یانې په (ام) یې رتبه یي حالت څرګندېږي، لکه:

پنځه + ام	(am+pinĵə)	پنځم	(pinĵam)
اوه + ام	(am+owə)	اووم	(owəam)
نهه + ام	(am+nəhə)	نهم	(nəham)
شپېته + ام	(am+špetə)	شپېتم	(špetam)

او داسې نور...

د پورتنیو کلمو ترڅنګ بل هغه ډول کلمې دي، چې پښتو دي اکثره یې د پښتو ټولنې په پخوانیو پرېکړو کې راغلي او ځینې یې نه دي راغلي، اوس یې هم ځینې خلک په ناسمه بڼه لیکي لکه:

ناسم	سم
تیکه	تیږه

ګیره	ږیره
توګل	توږل
پختو	پښتو
پختونخوا	پښتونخوا
پکې	په کې
لخوا	له خوا
یواځې	یوازې
ستونځه	ستونزه
دپاره	لپاره
کونکی	کوونکی
پدې	په دې
مخامخ کېږي	مخامخېږي
بخښونکی	بښونکی
بخښنه	بښنه
سوله ایز	سوله ییز
کښې	کې
زمونږ	زموږ
کښېږدي	کېږدي
کښېني	کېني
ځوی	زوی
نړۍ وال	نړیوال
نشي	نه شي
مینځ	منځ

سیمه ایز	سیمه ییز	
ثبتونکی	ثبتوونکی	
تښتونکی	تښتوونکی	
لدې	له دې	او نورې

۴- له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلې کلمې:

پر عددونو سربېره نورې داسې ګڼې کلمې هم شته، چې تراوسه یې په لیکلو کې اختلاف شته، له هغې جملې څخه یو هم له نورو ژبو څخه راغلې کلمې دي، په دې ډله کې دا کلمې شاملې دي:

الف- له انګلیسي ژبې څخه راغلې کلمې: چې اکثره یې نړیوال لغتونه ګڼل کېږي او په همغه مانا او مفهوم دلته هم کارېږي، دا ډول کلمې د ټولو پښتنو ترمنځ یو ډول نه لیکل کېږي، نو ځکه خو په کار ده، چې لیکنی یووالی یې رامنځته شي. د کوزې پښتونخوا پښتانه دا ډول کلمې د انګرېزۍ په دود تلفظوي او کاروي یې، خو په افغانستان کې یې د دې کلمو لیکنی معیار فرانسه یي تلفظ نیولی، چې د افغانستان دري ژبې یې هم همدې ته ورته تلفظوي. د دې کلمو ځینې یې دا دي:

افغانستان	کوزه پښتونخوا
سوسیالیزم	سوشلیزم
انترناسیونالیزم	انټرنشنلیزم
دیموکرات	ډیموکراټ
دیموکراسي	ډیموکراسي

استوكراسي	ارسټوكراسي
بروكراسي	بيروكراسي

د خاصو نومونو په كارونه كې هم توپيرونه شته.

لكه:

ايټاليا	ايټلي	
اسيا	ايشيا	
ماليزيا	مليشيا	
اندونيزيا	اندونيشيا	
هند	انډيا	
چيچنيا	چيچن	
اروپا	يورپ	او داسې نور...

په دې برخه كې يوه قاعده دا ده، چې هرې ژبې ته چې د بلې ژبې كومه كلمه راځي، نو دا ژبه پرې د خپل فونولوژيك جوړښت عمليه تطبيقوي او هغه كلمه تر هغه حده صقيلوي، چې د خپلې ژبې د محاورې مسير ته يې برابره كړي. دا بهير تر هغه حده جواز لري چې د كلمې مانا بدله نه شي. نو د پورتنيو كلمو افغاني شكل ته كه ترجيح وركړای شي بده ځكه نه برېښي، چې د كلمې اصلي مانا نه بدلېږي يوازې په تلفظ كې يې څه ناڅه بدلون راځي، چې دا هم يو ډول اسانتيا رامنځته كوي.

ب- له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلې کلمې: یو هغه ډول کلمې دي، چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي، پښتو پرې خپل قانون تطبیق کړی او ډېر زیات فونولوژیک تغییرات یې په کې راوستي، د دې ډول کلمو په لیکنۍ برخه کې هم کېدی شي، همدې پښتو بڼې ته یې ترجیح ورکړای شي، لکه:

خلق	خلک
قمیص	کمیس
تفحص	تپوس
حق+ له	هکله
معنی	مانا
یعنې	یانې
معنوي	مانیز

او داسې نور...

بل هغه ډول عربي کلمې دي، چې مذهبي ارزښت او مفهوم لري، په هغو کې تغییر او تبدیل راوستل نه یوازې د کلمې بڼه بدلوي، بلکې مانا یې هم تغییروي او مذهبي ارزښت او مانا یې له منځه ځي، په کار دي چې دا ډول کلمې په خپله اصلي بڼه ولیکل شي لکه:

ایمان، حج، زکات، فرض، سنت، واجب، دعا، نیت، الله، اکبر، مذهب، دین، استنجا، صدقه، قرباني، خیرات، مسحه، ایات، حدیث، وعده، جبر، غفار، اختیار، خیر، اذان، سجده، رکوع،

نکاح، طلاق، عاق، امام، قبله، کعبه، رسول، نبی، قرآن او داسې نور[1]. په داسې حال کې چې یو شمېر عربي کلمې باید د مذهبي مانا او تقدس له مخې په همغه عربي بڼه ولیکل شي، ځینې نورې کلمې چې سوچه پښتو دي او پښتو ریښه لري، خو د زمانې کاتبانو هغه په شعوري او ناشعوري ډول د عربي او دري ژبې د قاعدې تابع کړي او یا د عربي خاص توري یې په کې ورګډ کړي دي، هغه هم باید په خپله هماغه پښتو بڼه ولیکل شي. قاعده دا ده، چې لس عربي توري (ث، ذ، ح، ص، ض، ط، ظ، ع، ف، ق) چې په کومه کلمه کې راځي، دا کلمې طبعاً عربي دي او دا قطعاً په هغو کلمو کې نه شي راتللای چې پښتو ریښه لري.

سمه پښتو بڼه	ناسمه بڼه	
ساپی	**صافی**	
اپریدی	**افریدی**	
خوشال	**خوشحال**	
الینګار	**علینګار**	
الیشنګ	**علیشنګ**	**او ګڼ شمېر نور**

(ع) په هغو کلمو کې راتلای شي، چې عربي وي، قطعاً په هغه کلمه کې چې (ګ) په کې وي، (ع) او دا نهه نور توري نه شي راتلای، نو ځکه د (ا) پر ځای په (ع) د الینګار لیکل تېروتنه ده، دا قاعده له (افغانستان) پرته چې (ف) په کې راځي او هغه هم

---

(۱) پښتو ګړښود، محمدسرور وکیلي، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال، د مخ.

اصلاً د اوړدو تعاملاتو نتیجه ده د (افغان) کلمې اوسنۍ بڼې تر ډېرو پړاوونو وروسته دا حالت غوره کړی، نور نو په پښتو کلمو کې دا توري نه شي راتللای، نو ځکه باید پښتو کلمې په خپله پښتو بڼه ولیکل شي.

پنځم څپرکی

په پښتو کې د سربلونو او وستر بلونو سم استعمال

په پښتو لیکنی برخه کې یوه ستونزه همدا دسربلونو او اوستربلونو ناسمه کارونه ده. سره له دې چې د لیکدودو له مخې، سربلونه او اوستربلونه لکه څنګه چې دي همغسې لیکل کېږي، خو د کارونې سم ځایونه یې له ځینو کسانو څخه غلطېږي او یو د بل پر ځای یې کاروي. کله چې هر سربل له خپل اوستربل سره را نه شي او یا هم د یوه سربل پر ځای بل هغه راشي، نو د جملې مانا بدلوي او هغه مقصوده مانا چې باید ور یې کړي، نه ورکوي. مخکې تر دې چې د سربلونو او اوستربلونو پر شننه پیل وکړو ښه به وي چې نوموړي مورفیمونه تعریف کړو.

سربلونه او اوستربلونه: هغه نه ګردانېدوونکي مقید مورفیمونه دي، چې په خپلواکه توګه کومه مانا نه ښندي، بلکې له خپلواکو نامقیدو مورفیمونو سره یو ځای یوه مانا او مفهوم رسوي.

الف- سربلونه(پیشیني) Prepositions:

هغه ادات دي، چې تر یو نوم دمخه راځي او په جمله کې د هغه حالت او دریځ څرګندوي .

ب- اوستربلونه (پسيني) Post Positions:

هغه وييکي دي، چې په يوه جمله يا فقره کې تر يوه نوم وروسته راځي.([1]) پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د د سربلونو او اوستر بلونو په اړه وايي:

((سربلونه Prepositions او اوستر بلونه Post Positions هغه کوشني ناخپلواک او نااوړېدوني ډېرپېښې (کثير الوقوع) او ډېر کارنده ژبني توکونه يا وييکي Paraticles دي، چې په يوه جمله کې يې د خپلواکو توکونو يا نومونو (صفتونو، ضميرونو او شمېر نومونو) په ملتيا مانا او دنده څرګندېږي، سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د جملې يا په بله وينا، په ناخپلواکو او مرستيالو توکونو کې راځي او مانا او پازه يې د همدغو نومونو يا کړونو او کړولونو په ګاونډېتوب کې څرګندېدی شي، خو دا چې پر دغو آرو يا خپلواکو يو ډول اغېز لري او د هغوی دريځونه اوپېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره کوونکي، چلوونکي يا واکمن توکونه هم بلل کېږي.)) ([2])

سربلونه او اوستر بلونه که نا سم وکارول شي د جملې مانا ته بدلون ورکوي او نحوي جوړښت يې بدلېږي، دلته به يې څو بېلګې وړاندې کړو. دا ډول تېروتنې ډېرې کېږي، وګورئ دا مثالونه چې د (له) پر ځای يې (د) کارولی دی.

---

(۱) پښتو غړپوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشکی، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ مخ.

(۲) پښتو پښويه، پوهاند دوکتور مجارو احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۰ مخ.

يو ناظم ويلي: تل به دې ساتم (د) پردو وطنه!

د ناظم اصلي هدف دلته دا دی، چې خپل وطن (له) پردو ښخه وساتي، خو څرنګه چې ده په ناشعوري توګه د (له) پر ځای (د) کارولی نو دلته دا مسره داسې مانا ورکوي، چې ناظم (د پردو وطن ساتي نه خپل، او دا هغه مانا ده، چې شاعر یا ناظم اصلاً نه ده غوښتې، خو د (د) د ناسمې کارونې له امله د شاعر د زړه مانا معکوسه شوې ده.

يا دا بله بېلګه:

ته خو به (د) زلفو کوڅې جوړې کړې – زه په دې شلېدلي ګرېوان څه وکړم (خاطر)

دلته هم په ناشعوري ډول د (له) پر ځای (د) راوړل شوی ، د شاعر هدف دا دی چې (له زلفو) کوڅې جوړې شي، نه (د زلفو کوڅې)، خو څرنګه چې شاعر (د) سم نه دی کارولی، نو ځکه خو دا بیت هغه مانا اصلاً نه ورکوي، چې شاعر په زړه کې جوړه کړې وه. دا ډول تېروتنې په ادبي متونو کې دومره زيان نه پېښوي، خو په حقوقي ، جزايي او سیاسي متونو کې دا ډول ګرامري تېروتنې د شخص او ټولنې سیاسي ژوند بربادولای شي.

په (په) او (پر) کې هم دا ډول تېروتنې کېږي، (په) اصلاً دفاعلي حالت لپاره راځي، په یوه جمله کې چې شخص یو فاعل وي یا فاعلي حالت ولري او (پر) د مفعولي حالت لپاره دی.

(زه په احمد سیاسي کار کوم.) مانا دا چې احمد مې د سیاسي کار لپاره د یوې وسیلې یا فاعل په توګه ګومارلی، احمد خپله اجرا کوونکی دی، خو دا بله جمله چې:

(زه پر احمد سیاسي کار کوم.) دا مانا ورکوي، چې زه غواړم احمد دسیاسي کار له لارې تشویق کړم، چې له ما سره په سیاسي مبارزه کې راګډ شي، یانې دلته احمد کوم کار نه اجرا کوي، بلکې کار پرې اجرا کېږي.

(زه ځم چې په ډاکټر غاښ وباسم.) یانې دا چې زما غاښ رنځور دی او ډاکټر ته ځم چې غاښ مې وکاږي. خو دا بله جمله: (زه ځم چې پر ډاکټر غاښ وباسم.) دا مانا ورکوي چې زه د ډاکټر غاښ وباسم. یانې دا چې د (په) او (پر) ناسم استعمال د جملې مانا سرچپه کوي.

زموږ په کندهارۍ لهجه کې د (پر) او (په) کارونه ډېره دقیقه ده، خو په ختیزې او مرکزي لهجې کې دا کارونه دقیقه نه وي، نو که څوک غواړي (په) او (پر) دقیق استعمال کړي، د کندهارۍ لهجې معیارونه ورته ډېره ګټه رسولای شي.

دغسې د نورو سربلونو او اوستربلونو کارونه هم در واخله. دلته به موږ هر سربل دهغه له خپل اوستربل سره لږ په تفصیل وڅېړو.

۱) په : چې له (کې) اوستربل سره اړوند نوم، تون یا ظرفي حالت څرګندوي، لکه: په (ټولګي کې) له (پورې) اوستربل سره بل ډول تونېږ، یا په بله وینا، یو تړاو او پیوستون ښیي، لکه: په ځان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط ګپ شما)

له " سره" اوستربل سره یو لوښنپېر(الي حالت) راښيي، لکه: په بياتي سره، په چړې سره، په وينا سره، په زور سره، په خوښۍ سره.
له "پسې" او ستربل سره يو بل راز تونپېر يا پرله پسېوالی څرګندوي، لکه په تاپسې، په سختۍ پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسرلی دی، کله کله ترې "سره" اوستربل لوېدی هم شي، لکه: په چاړه، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لندېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په ليکاني ليک کېږي (په ليکاني سره ليک کيږي). مګر(په کور) له (په کور کې) سره يو راز نه دی. ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلايي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په مازيګر، په بجو ... د پر وخت ، پر کال، پر مازيګر، پر بجو... ناسم، يا نا کره ښې دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو ليکل) او (پر پښتو ليکل) سره تو پيروو.

۲) پر : يو باندينی(استعلايي) سربل دی، چې يو اړوند اوستربل" باندې" يې زياتره غورځېږي، لکه: پر مېز باندې يا پر مېز، پر ځمکه باندې يا پر ځمکه، پر زړه باندې يا پر زړه، پر سر باندې يا پر سر، پر زړه يوه څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر ماښام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵٦ ل کال او داسې نور . " پر مياشت" دومره نه ويل کېږي، بلکې " په مياشت" کې زياتره کره برېښي.

"پر" هم د "په" غوندې زور پای نومونه زياتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره

ګړدودونه "په" او "پر" سره ګډوي او پر یوه وخت دواړه په الي، ارتباطي، استعلایي او پر له پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په یوه کره لیکنۍ پښتو کې د دغو دواړو سربلونو توپیر اړین دی. یو ژبنی آر هم دا دی، چې دوه توکونه یا دودونه په تاریخي او ایټمولوجیک ډول هېڅکله هممانیز او همپازیز نه وي. د همدغه آر په ترڅ کې سپمایي آر هم سمبالېږي. که په ګړنۍ ژبه کې دغه آرونه دومره پر ځای هم نه شي، مګر په لیکنۍ ژبه کې ښو اړخیز ګټور نقش لري.

توپیر یا نه ګډون، چار وېش او سپما د نړۍ د هرې ژبې بنسټ جوړوي، په دې توګه په کار دي (په پښتو لیکل) داسې مانا کړو چې یو څه په پښتو ژبه لیکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو لیکل) دا مانا چې د پښتو په اړه کې څه لیکل کېږي، نه د بلې ژبې یا بلې سکالو په اړه. همدارنګه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم او (په کابل کې اوسېږم) دا چې دننه په کابل یا کابل ښار کې اوسم.

په پارسۍ کې هم د"به" او "بر" توپیر په زاړه ادب او اوسني ایراني ادب او لیکنه کې پوره څرګند دی. همداسې یې په هندي کې هم در واخله. د "پر" بل اوستربل "سربېره" دی چې ناسم ډول یې "برسېره" هم لړو ډېر دود لري. دغه اوستربل هېڅکله نه غورځول کېږي، که نه مانا یې له " باندې" سره ګډېږي او سره یو کېږي.

"پر" چې د وییکنومځري (آداتي ضمیر) "پرې" پر ځای هم کارېږي او په کندهاري ګړدود اړه لري، هم د یادو شویو ژبنیو

آرونو له مخې په ټولیزه لیکنۍ پښتو کې د منـنې وړ نـه برېښـي. همداسې "تر" او "په" هم در واخله چې "ترې" او "پـې" یـا "پـرې" سره ګډول یې ګډوډي پېښوي.

۳) د : یو ډېر پېښی تولي(اضافي یا ملکي) سربل دی، چـې لـه "کره" او "غوندې" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نـه لـري، بلکـې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) یا په بله وینـا بېلښتـي، تـړښتي او غوندېز (فقره یي یا عبـارتي اوسـتربلونه ورسـره غـاړه کېږي. لـه مهالنومونو سره بې له اوستربلونو کړولونه جوړوي، لکه: د شپې، د ورځې، د غرمې... خو تـر ټولـو زیاتـه او بنسـټیزه پـازه یـې د دوو نومونو تر منځ د تول (اضافت) اړیکي ټینګونه ده.

۴) تر : چې د "پر" بډ (مقابل) سربل دی، هغه دا چې " تر" ترهـر څه له مخه د " پر" غوندې د "بانـدې" نـه، چـې د "لانـدې" مانـا ښندي، له دې کبله یې لومړی اوستربل"لاندې" دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه: (تر مېز لاندې) چې "تر مېز" بیا ګرد سـره بله مانا ښنـدي او هغـه تـوني او مهـالي پیوسـتون دی، لکـه: تـر ننګرهاره، تر مازیګره چې اوستربل "پورې" یـې هرومـرو ملتیـا نـه کوي. درېیم اوستربل یې "وروسته" یـا " را وروسـته" کـړول دی، لکه: تر غرمې وروسته یا تر غرمې را وروسته، تـر ځلمـي را وروسـته زما وار دی... له څلورم اوستربل څخه (ځنې- نه) سره پرتلیز جاج نه ښندي، لکه: تر تا څخـه زه ښـه یم، چـې د دغـه اوسـتربل پـه غورځېدو، "ترتا" هم سم راځي. د دې پر ځای چې د نورو ژبو پـه پېښو(سړنی کال د پروسږکال په نسبت ډېـر ورنـدی دی)، ووایـو:

(سړنی کال تر پروسږکال ډېر ورندی دی) لنډ او کره راځي. "تر" پر دغه پرتليز(نسبي يا تدريجي) مانا له "له" سربل سره هممانيزه کېږي. خو دا چې (له- څخه) تر هر څه له مخه وتون پېر (منشايي) حالت څرګندوي، نو يې بيا هم له (تر – څخه) سره ګډول په کار نه دي، يا لږ تر لږه بېځايه دي، لکه: ننګرهاريان چې وايي: د کوره په سارا خوښ يم – د وېښه په تالا. خو دا چې په ګډه کره ليکنۍ پښتو کې دلته د پرتلې مانا موخه (مطلوب) ده. نو (تر کوره پر سارا خوښ يم – تر وېښه پر تالا) ترې سم برېښي.

دغه راز په شمال ختيزو ګړدودو کې د (په) ، (تر)، (له) پر ځای هم زياتره (د) کارېږي چې دا هم له ژبني آر معيار څخه چپ بلل کېږي، لکه: د ځلمي پسې، د ننګرهار پورې، د مېز لاندې، د ننګرهار نه، د ځلمې سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانګې د خوا. ځلمي سره، تا نه يا ستا نه ... کره ډول يې : په ځلمې پسې، تر ننګرهارپورې، تر مېز لاندې، له ننګرهاره، له ځلمي سره له کندهاره راغلم ، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانګې له خوا، تر تا (څخه) زه ښه يم...

۵) له : چې له (څخه، نه يا ځنې) اوستربل سره له آره د يو نوم(وتون پېر) يا منشايي حالت څرګندوي،لکه: له سيستانه يا له سيستان څخه، يا له سيستان نه او يا له سيستان ځنې. په دويمه "نسبتي" مانا يې کارول دومره کره نه برېښي، لکه: پاس چې ورته ګوته ونيول شوه.

"له" له دویم اوستربل "سره" د ملګرتیا (معیت) جاج ښندي، لکـه: له ځلمي سره تر هرات پورې ملګری وم او داسې نور. په دغه مانا يې اوستربل (سره) پر (څخه یا څه) اړول لـه ګـډې کـره لیکنـې پښتو څخه چپ بريښي، که څه هم په ځينو ګړدودو او د خوشال په وینا کې "څخه" د "سره" پر ځای هم ډېر کارول کېږي. په هـره توګه باید (له ځلمي سره) او له (ځلمي څخه) په يـوه مانـا ونـه کارول شي. د " سره" اوسـتربل غبرګـون (تکـرار) د سـره لـه " تـر څنګه" د " باوجود" مانا ښندي، لکه: " سره لـه" ناروغـۍ لمبا تـه ولاړم. یا: " له ناروغۍ" " سره سره" لمبا ته ولاړم " سره له" د ترښتي سربل په توګه له "څخه" او ستربل سره غاړه کېږي او پیل ښووند کړول را منځته کوي،لکه سر له ننه، سر له ماښامه. توني، لکه سر له همدې څېرکي... دریيم اوستربل يې " وروسته" دی چې مهالي او توني کړول (قيد) ورسره جوړوي او له (تر) سره يې پازه يو کېـږي، لکه: له غرمې وروسته کور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زيات کره بريښي، په بله وینا (وروسـته) د "لـه" نـه ، بلکـې د " تـر" معیاري اوستربل دی.

څلورم اوستربل يې " راهیسې" دی چې يو مهالنی کړول ورسـره جوړوي، لکه: له پروسږ کال راهیسې، لـه ډېـرو کلـو راهيسې، لـه پخوا راهیسې... په دې توګه " راهیسې" د يوه اوستربل په توګـه باید په (نوم یا نومغونډ) پورې سیده ونښلـول شـي او بـل کـوم زیاتي او ستربل یا بل ژبنی توک ترې له مخه نه شي، په بلـه وینـا: (له ډېرو کلو را په دې خوا) يې همهانيز انډول دی، خو د پارسۍ (از سالها به اینطرف) ټکي پر ټکـي اړونـه ده او دومـره روانـي او

لندېون هم نه لري. د "له" پنځم اوستربل " پرته" دی چې د "سره" بدې او مقابل جاج ښندي، دا مانا چې د اړونـد نـو م ملکرتیـا نـه، چې بېلتیا او نشتوالی څرګندوي، لکه: له بللو پر تـه نـا بللـي هـم راغلي وو.

٦) "بـې" : چـې زیـاتره د "نـا" غونـدې یـو سـتاینومیز(صـفتي) مختاړی دی، لکه: بې کوره، خو لږ و ډېـره سـربلي ځانګړتیـا هـم لري او هغه زیـاتره د " لـه" پـه ملګرتیـا او د یـوازیني او سـتربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو، لکه بې لـه تـا څخـه، بـې لـه هغـه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویـل کېـږي. د منځنـي پېر په شعر کې یې "بېتا" د ردیف په توګه هم کارول شوی دی.

٧) " و" : یو پخوانی سربل دی چې لـه "تـه" اوسـتربل سـره د ورتلـونېر (مفعـولي حالـت) څرګنـدوي. پخـوانی څـرک یـې پـه لویدیزو (کندهاري) ګړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو ګړدودو لـه لاسه ورکړی او د هغه اوستربل "ته" یوستوی کاروي، لکـه: (و) تـا ته وایم، (و) ښوونځي ته ځم...

د منځنۍ دورې شاعرانو هم ډېر کارولی دی او لا کله یـې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل"ته" سره یې بیا هـم پتلیز(جوخت) نښلولی، لکه رحمان بابا چې وایي:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.

ځینو بیا د پارسۍ د "به" غوندې بې اوستربله هـم کـارولی دی، لکه پیر محمد کاکړ چې ویلي دي:

سوز ګداز د محبت وهسې مارا.

په هره توګه د ویونکو د ډېرښت په لاسوند تر (و ـ ته)، (ته) زیات معیاري ارزښت لري.

۸) " لکه" : لکه "د" په برخه کې چې ورته نغوته وشوه، پر دې سربېره چې له دغه تولي سربل سره ډېر درغلي اوستربلونه رامنځته کوي، د یووستوي سربل په توګه هم له ځانه سره یو لړ بېلابېل ساده وییکي، لکه : غوندې، هومره، هسې... ملګري کوي: (لکه) زمري (غوندې)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) ګل (هسې)...[1]

دلته به د پښتو سربلونو او اوستربلونو دواړو لنډیز راوړو:

سربل	اوستربل	مثال
په	کې	زه په کوټه کې یم.
په	سره	په زیار او زحمت سره بری حاصلېږي.
په	پورې	په چا پورې نه خاندم.
په	پسې	په تا پسې نه ځم.
پر	باندې	زه پر څوکۍ باندې ناست یم.
پر	سربېره	پر دې کار سربېره نور کارونه هم لرم.
د	لپاره	د خبرو لپاره وخت نه لرم.
د	غوندې	د مزدور غوندې یې وګڼه.
د	کره	د احمد کره نه ځم.
تر	لاندې	ترمېز لاندې پروت دی.

---

۱ - پښتو پښویه، پوهاند دوکتور مجارو احمد زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۲- ۱۳۶ پورې مخونه .

تر	پورې	تر ښوونځي پورې ځم.
تر	وروسته	تر غرمې وروسته راځم.
تر	څخه	تر ځوزه (څخه) ګل ښه دی.
تر	دباندې	تر کوره باندې ووځه.
تر	پرته	تر ځلمي پرته ښه سړی نه شته.
له	سره	له ځلمي سره ځم.
له	څخه(نه)	له احمد څخه(نه) مې کتاب واخیست.
له	وروسته	له غرمې وروسته کور ته ځم.
له	راهیسې	له پرون را هیسې کار لرم.
له	پرته	له احمد پرته محمود هم راغلی و.
بې	څخه	بې اوبو څخه ژوند نه کېږي.
و	ته	و تا ته مې ووې. [1]

(۱) پښتو غړپوهنه او ویپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشکی، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ او ۲٦ مخونه.

شېرزم ځپرکی

په پښتو کې د لیکنښو سمه کارونه او اړتیا

لیکنښې که څه هم خاصې مانا واله کلمې نه دي، خو داسې نښې نښانې دي، چې د یوه متن د عبارت او فقرې په سمه لوستنه رسمونه او د مانا په سم لېږد کې مرسته کولای شي. که لیکنښې نه وي یو متن کېدی شي په سختۍ ولوستل شي او هغه مانا ورڅخه وا نه خیستل شي چې د لیکوال ورڅخه مقصد او هدف وي. لیکنښې د نړۍ په اکثرو ژبو کې تقریباً سره ورته دي، هغه ژبې چې عربي لیکدود تعقیبوي، طبعاً لیکنښې یې یو ډول دي، خو په انګلیسي، روسي او نورو ژبو کې چې لیکدود یې له پښتو لیکدود سره توپیر لري، ځینې لیکنښې یې د هغو معکوسه بڼه خپلوي، خو په دې ژبو کې هم اکثره لیکنښې همدې ته ورته دي.

ليکنښې د انشاء د سمون لپاره ضروري دي، يو ښه انشايي متن همغه دی، چې ليکنښې په کې په دقت سره مراعت شوې وي. موږ به دلته په پښتو کې د کارېدونکو ليکنښو او د هغو د کارونې ځايونو ته نغوته وکړو:

۱- لمن ليک (حاشيه):

کوم وخت چې له يوه اثر څخه عبارت يا مفکوره رانقل کېږي، بايد په لمنليک کې د ليکوال، د کتاب د خپروونکې موسسې ، د چاپ نېټې او د کتاب صفحې ته په ترتيب سره اشاره وشي، لکه دا لاندې مثال:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

که چېرې کتاب په ببيلوګرافی کې معرفي کېږي، تر اصلي نوم تخلص مخکې راوړل کېږي لکه:

الفت، ګل پاچا، لوړ خيالونه او ژورو فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

کله کله د کتاب د چاپ ځای او نېټه په ليندېو کې نيول کېږي، لکه:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵) ۲۹ مخ.

که چېرې څېړونکی غواړي له يوې مجلې څخه عبارات راواخلي، نو دمقالې نوم د نقل د نښو تر منځ ليکي. ورپسې د مجلې نوم، د چاپ ځای او نېټې او مخونو ته اشاره کوي، لکه:

محمد صديق روهي، " فولکور څېړنې ميتودولوجي" د فولکور او ادب ټولنه، ۱۳۵۲، لومړی ګڼه، لومړی کال، ۸ مخ.

۲- شمېرنه:

که چېرې شمېرنه په يوه کرښه کې راځي بايد د ليندېو په منځ کې ونيول شي، لکه:

د څېړنې درې مهم ګامونه دادي: (۱) فرضيه، (۲) د موادو را غونډونه، (۳) نتيجه. که چېرې عددونه په نوې کرښه کې راځي، په لاندې توګه ليکل کېږي:

۱- يا په دې ډول: ۱)

۳- شارحه(:):

دا نښه د يوه لغت يا فقرې د شرح کولو لپاره استعمالېږي. کله چې لوستونکی دا نښه ويني هغه ته دا توقع پيدا کېږي، چې راتلونکی عبارت به له وعدې سره سم پر مطلب باندې نوره رڼا هم اچوي او يا به نور څه ورباندې زيات کړي. دا لاندې نمونې وګورئ:

د انسان د ژوند هدف څرګند دی: سعادت.

د سياستمدار لپاره دا خواص ډېر دي: درې درجې جرئت او يوه درجه پوهه.

له خلکو نه په زور احترام مه غواړئ، بلکې خپل ځانونه د احترام وړ وګرځوئ: خلک هغه چا ته احترام کوي چې هغه له نورو توقع نه کوي.

۴- لیندۍ ( ) :

کله چې د یوې جملې په منځ کې معترضه جمله راشي، د لیندیو تر منځ نیول کېږي. که څه هم معترضه جمله د دوو سر چپه واوونو تر منځ هم نیول کېدی شي، مګر لیندۍ په هغه صورت کې راځي، چې معترضه فقره له اصلي جملې سره ډېر توپیر ولري.

په عمومي ډول لیندۍ په دې لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱- کله چې معترضه فقره د اصلي جملې په منځ کې راشي، لکه دا لاندې نمونې:

زه به سبا (که خدای کول) خوست ته ځم.

د خوشال خان دستارنامه د پلوتارک او کوینټلیان (چې دوی دواړه د ښوونې او روزنې په برخه کې ډېرې مهمې نظریې لري) له اثارو سره د مقایسې وړ ده.

۲- هغه رقمونه او ابجد توري چې د وېش د ښودلو لپاره راځي د لیندیو تر منځ نیول کېږي، لکه:

د اسلام پنځه بناوې دا دي: (۱) کلمه، (۲) لمونځ، (۳) روژه، (۴) زکواة، (۵) حج.

۳- په قانوني او تجارتي پاڼو کې د پيسو مقدار لومړی په تورو او ورپسې د لينديو تر منځ په رقمونو ليکل کېږي، لکه:

د دې ترون له مخې به د نوموړي کور میاشتنۍ کرایه یو زر او دوه سوه پنځه ويشت(۱۲۲۵) افغانۍ وي.

۴- پوښتننښې يا د ندا علامې چې د شک يا طنز او کترې په توګه استعمالېږي بايد د لينديو تر منځ وليکل شي، لکه:

په ازاده نړۍ (؟)کې ازاد مطبوعات (!) د محرومې طبقې په ګټه (؟)کار کوي.

۵- وير ګول(/):

وير ګول لفظ د لاتيني له (ويرګوله) څخه اخيستل شوی دی، چې په اصل کې واړه ميل يا سيخ ته ويل کېږي. د وير ګول نښه چې دلته د دوو لينديو تر منځ ښودل کېږي (/) په انګليسي کې د (بار) په نامه هم يادېږي. زموږ زيات شمېر ليکوال سرچپه واو (،) ته ويرګول وايي، مګر د انګليسي قاموسونه او د ليکوالۍ په اړه کتابونه وير ګول او سرچپه واو(کامه) دوی بېلې نښې ګڼي.

۱- معمولاً د (او / يا) تر منځ د ويرګول نښه ايښودل کېږي، که موږ دا لاندې جملې ولولو:

(هلکان او / يا نجونې د واليبال ننداره کوي) مانا دا ده چې هلکان او نجونې، يا هلکان يا نجونې د واليبال ننداره کوي.

۲- ویرګول د نېټې د لیکلو لپاره هم استعمالېږي. مثلاً د دې پر ځای چې د ۱۳۵۲ کال د چنګاښ شپږویشتمه نېټه ولیکو، کولای شو د اسانتیا لپاره ویرګول استعمال کړو او داسې یې ولیکو: ۲٦/۴/۱۳۵۲

۳- کله کله د یوه بیت د مسریو تر منځ فاصله نه پرېښودل کېږي پر ځای یې د ویر ګول نښه استعمالوي، لکه د خوشال خان خټک دا بیت:

درست پښتون له کندهاره تر اټکه/ سره یو د ننګ په کار پټ او اشکار

٦- کامه (سرچپه واو) (،):

په اکثرو لوېدیزو هېوادونو کې کامه د (و) په بڼه لیکل کېږي مګر په پښتو او دري کې د دې لپاره چې (واو) ونه لوستل شي سرچپه یې لیکي، د تنقیط په نښو کې کامه ډېره زیاته استعمالېږي او په مختلفو ځایونو کې ترې کال اخیستل کېږي:

۱- د بېلولو لپاره:

الف) اوږدې جملې چې له څو ساده جملو څخه جوړې شوې وي د کامې په واسطه بېلېږي، لکه دا لاندې مثالونه:

توریالي زما لیک ته لا تر اوسه ځواب نه دی ورکړی، دا ګومان مې نه شي چې تر دې وروسته به ځواب ورکړي.

ده زیار وایست چې سنګ له ځانه سره ملګری کړي، مګر سنګ هېڅکله دا نه شوه منلای چې بې سببه د چا دښمنۍ ته ملا وتړي.

ب) یوه مقدماتي فقره له اصلي جملې نه جلا کوي، لکه:

د دې ترون پر اساس، غړي هېوادونه تعهد کوي چې په ښوونه او روزنه کې به له تبعيض نه کار نه اخلي.

تر ډوډۍ خوړلو او لاس مينځلو وروسته دوی سينما ته ولاړل.

ج) معترضه جمله يا فقره د دوو کامو ترمنځ نيول کېږي.

زه به د خالي په ورځ، که خير وي، تاسې کره درشم.

پښتو ټولنه بايد د پښتو ليکدود د يووالي لپاره چې په حقيقت کې د دې ټولنې د تاسيس يو عمده هدف دی، اوچت ګامونه واخلي.

د) د يو لړ مختلفو کلمو د جلا کولو لپاره، لکه:

ده خپل کتابونه، قلمونه، بکس او نور تدريسي لوازم له ځان سره واخيستل.

هـ) ددې لپاره چې جمله يا شعر غلط ونه لوستل شي، لکه دا لاندې مثالونه:

ما، ماما ته يو کتاب راوړ.

ماما، ما ته يو کتاب راوړ.

د رحمان بابا دا لاندې بيت وګورئ چې لومړی شکل يې سم او دويم شکل يې ناسم دی:

ډېر عزيز دي موم د لان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه د اوښکو، ګوهر مه شه
ډېر عزيز دي موم دلان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه، د اوښکو ګوهر مه شه

و) د زرګونو او مليونونو د بېلولو لپاره، لکه:

نومـوړي شـرکت پـه تېـر کـال کـې پنځـه دېـرش مليونـه (۳۵،۰۰۰،۰۰۰) افغانۍ خالصه ګټه کړې ده. د ده مياشـتنی معـاش ۴٦۲، ۵ افغانۍ دی.

يادونه: د ټلېفون نومره، د کوڅې نومره او تاريخي کلونـه کامـه نه غواړي.

۲- د ترلو او بندولو لپاره:

الف) په معترضه فقرو او الفاظو پسې بايد کامه راوړل شـي، لکـه: زما په عقيده، که ته موافقه کوې يا يې نه کوې، له همينګوی سره په داستان ليکلو کې څوک سيالي نه شي کولای.

ب) تر منادي وروسته کامه راځي، لکه: زلميه، اجازه ده چې لـه تا نه يوه پوښتنه وکړم.

۳- د حذف شوي عبارت په ځای کې:

په دې کوټه کې څلور تنه کېني، په هغه بله کې پنځه تنه.

۷- ټکی(۰):

په ليکنه کې ټکی او کامه تر ټولو زيات استعمالېږي.

د ټکي د استعمال ځايونه په لاندې ډول دي:

۱- د بيانيه جملې په پای کې:

بريالی کور ته ولاړ.

لمر راوخوت.

۲- د نامخامخ پوښتنې په پای کې:

ده له مانه پوښتنه وکړه چې څه وخت به وزګار شم.

یادونه: په پښتو کې د مخامخ او نامخامخ پوښتنې ترمنځ څوک توپیر نه کوي او ډېر ځله د نا سم پوهاوي سبب ګرځي. پورتنۍ جمله د نالوستو (بې تعلیمه) پښتنو په نظر داسې ده:

ده له ما نه پوښتنه وکړه: " څه وخت به وزګار شم".

۳- د مؤدبانه غوښتنې یا د یوه ملایم امر په پای کې:

په یوه مناسب وخت کې دفتر ته راشه او له ماسره په دې اړه خبرې وکړه.

خپل کار ته توجه وکړه او احتیاط له لاسه مه ورکوه.

مهرباني وکړه دغه فورمه ډکه کړه او بېرته یې راولېږه.

۴- د لنډیز او اختصار لپاره:

د م.م.م. سرمنشي وویل چې باید په منځني ختیځ کې دایمي سوله منځته راشي.

یادونه: م.م.م. د ملګرو ملتو د مؤسسې مخفف شکل دی.

۸- پوښتنه (؟) :

پوښتنه په لاندې ځایونو کې راځي:

۱) د مخامخ پوښتنې په پای کې:

ستاسو نوم څه دی؟

ته څه وخت هرات ته ځې؟

۲) د شک او تردید لپاره:

دی له خپلو همکارانو سره همدردي (؟) لري.

۳) د ټوکو او مسخرو لپاره.

۹- سیمیکولن یا ممیزه: (؛)

د ممیزې استعمال یو څه دقت غواړي. آسانه لار دا ده چې ووایو په اکثرو هغو ځایونو کې چې ټکي راځي ممیزه هم استعمالېدی شي. که چېرې دوی جملې چې تقریباً یو له بلې سره مساوي وزن او اهمیت ولري، څنګ په څنګ راشي د هغو ترمنځ ممیزه استعمالولای شو، لکه دا لاندې مثالونه:

مور دوی ته دلیلونه وویل؛ خو دوی له مور سره ملګرتیا ونه کړه او خبره یې راسره ونه منله.

په تېر کال کې حکومت د قاچاق مخه ونیوله؛ بډې خورو ته یې سزا ورکړه؛ اختلاس کوونکي یې محاکمه کړل؛ او د اجتماعي عدالت د تامینولو په برخه کې یې په هر اړخیزو اقداماتو لاس پورې کړ.

۱۰- درې ټکي (...):

درې ټکي په دې لاندې ځایونو کې راځي:

۱) په ارادي توګه دځینو الفاظو حذفول.

بشپړه جمله: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې خبرې باید په یاد کې وساتل شي او ځینې خبرې باید بېې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

حذف شوې بڼه: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې ... باید په یاد کې وساتل شي او ځینې ... باید ښې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

۲) د داسې نورو پرځای:

زه ډېر ملګري لرم: زمرک، بریالی، سنګ، غمی ... پښتو، دري، سنسکرېټ، انګلېسي ... آریایي ژبې دي.

۳) د نیمګړې جملې په پای کې:

د غونډۍ په لمن کې، د چینې ترڅنګه، د ونې تر سیوري لاندې ... زمری او غوټۍ څنګ په څنګ کښېناستل د راز و نیاز خبرې یې شروع کړې...

۴) د تاکید لپاره د وړو جملو بېلول:

دا کار نن وکړه ... معطلي مه کوه... سبا به پښېمانه شې.

۵) کله چې د بل چا قول رانقلوو، حذف شوي عبارتونه د درو ټکو په واسطه ښودل کېږي. که حذف شوی عبارت د جملې په پای کې راغلی وي او جمله ورباندې ختمه شوې وي څلور ټکي ایښودل کېږي، درې یې د حذف شوي عبارت پر ځای او یو ټکی د جملې د پای لپاره.

۱۱- نقلنښه (( )) :

نقلنښه په لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱) د یو چا د خبرو نقلولو لپاره:

سنګ وویل: " موږ په جنګ هم پوهېږو او سوله مو هم زده ده."

يادونه: که د نقلنښو ترمنځ نقلنښې راشي هغه د مفردو نښو په بڼه ليکل کېږي، لکه:

زمرک وويل: " زه د انتون دا خبره نه هېروم چې وايي: زړه ورتوب، بيا هم زړه ورتوب، همېشه زړه ورتوب."

۲) که له يوه اثر نه څو پراګرافه رانقلېږي بايد د هر پراګراف په سر کې نقلنښې راشي، لکه:

" په عراق کې عربي ويونکي پنځه مليونه شپږ سوه پنځوس زره تنه دي".

" په ترکيه، ايران او افغانستان کې عربي ويونکي اته سوه دري دېرش زره تنه دي".

" په عربي متحد جمهوريت کې عربي ويونکي شپږ ويشت مليونه اووه سوه پنځه دېرش زره تنه دي".

۳) د وياند (نطاق) د تغيير په حال کې:

په کيسو او ډرامو کې چې د خبرو نوبت بدلېږي، نو د نوي وياند خبرې معمولاً په نوې کرښه کې راځي او د نقل نښو ترمنځ نيول کېږي:

" خان ميره، ما ګومان کاوه چې ته به څومره غيرتي سړی يې، مګر خبر نه وم چې ته ګيدړ وختې ... د خپل لاس ټوپک مې درکړ چې ته به حيدر مړ کړې ... ".

" خان صاحب، له ځان سره به فکر وکړم. دلته خو زه څوک نه لرم چې مشوره او مصلحت ورسره وکړم".

۴) کله لیکوال ځانته خاصه اصطلاح وضع کوي، چې په محیط کې عمومیت نه لري، لکه: دی " ګیډیالوجسټ" دی له خپلې ګیډې لغتونه وضع کوي.

۵) د تاکید او توجه جلبولو لپاره:

"حق" ورکول کېږي نه، اخیستل کېږي.

٦) د مقالو عنوانونه:

په کابل مجله کې مې د " کنفرمیزم" په اړه مقاله ډېره خوښه شوه.

۷) د تمسخر لپاره ځینې اصطلاحات دنقل د کرښو ترمنځ لیکل کېږي.

۱۲- **فاصله** (-) :

د فاصلې نښه په لاندې ځایونو کې راځي:

۱) د لنډیز لپاره: کله چې څو فقرې یومطلب توضیح کوي او لیکونکي وغواړي چې لنډیز یې په وروستۍ فقره کې ذکر کړي فاصله استعمالوي، لکه:

ملي یووالی، د خلکو سوکالي، اجتماعي عدالت، اقتصادي پرمختګ – دا ټول زموږ د نظام اساسي هدفونه دي.

۲) د بس کولو او سرته رسولو لپاره: د دې نښې په واسطه لیکونکی خبره پرېکوي. دغه ډول استعمال اکثره په محاوره کې ډېر راځي، لکه:

سنک ته قار ورغی او ورته ویې ویل؛ " ته اصلاً په خبره ځان نه پوهوې. ما درته ویلي وو-".

۳) دمداخلې لپاره: کله چې د یوه مطلب په منځ کې نوی فکر راپیدا شي او پخوانی مطلب اخلال کړي، لکه: کوم وخت چې زه په کندهار کې وم – دا خبره مې مخکې درته کړې ده.

۴) د معرفۍ لپاره:

کوم شی چې زما په ذهن کې یې توپان راپورته کړی دی – هغه عشق دی.

۵) د معترضه جملې لپاره:

که سنک دې ولیده – کوښښ وکړه چې ویې وینې – ماته ټلیفوني خبر راکړه.

۱۳- ستوری (*):

د ستوري نښه اوس ډېره نه استعمالېږي. پخوا به ستوری د حذف شوي عبارت پر ځای او د لمنلیک لپاره استعمالېده. اوس د حذف شوي عبارت پر ځای درې ټکي راځي او د لمنلیک لپاره د کلمې پر سر رقمونه لیکل کېږي.

ستوری اوس هم د تبصرې او د توجه د جلبولو لپاره استعمالیدی شي.

۱۴- غږ نښه (!):
د غږ (ندا) نښه د هیجان، حیرانتیا، تاکید او امر لپاره راځي. چې یو قوي دلیل موجود نه وي، باید د دې نښې له استعمال نه ځان وژغورو. غږ نښه په لاندې ځایونو کې استعمالیږي:

۱) د تعجب، تاکید او هیجان د ځرګندولو لپاره:

سنګ په رښتیا له خپلې وظیفې نه استعفا وکړه! څومره بې سنجشه کار!

ډاکټر وویل؛ " ته څومره خوشبخته یې! ستا او د مرګ ترمنځ فاصله ډېره کمه وه!".

۲) د امر او کلکې غوښتنې په حال کې:

ډېر ژر حرکت وکړه!

لطفاً زما په شخصي چارو کې مداخله مه کوه!

۳) د طنز او کترې لپاره: دلته ندا نښه د نقل د نښو ترمنځ نیول کیږي چې مثالونه یې پخوا راغلل.

۱۵ - لویې لیندۍ [ ] :
په ځینو وختو کې لویې لیندۍ تر معمولي لیندیو مخکې راځي.
کله کله لویې لیندۍ د نقلنښو ترمنځ د لیکونکي د تبصرې لپاره راوړل کیږي، لکه:

برتراندرسل وایي: " دا چې فزیک په علت پسې نه ګرځي دلیل یې دا دی چې علت وجود نه لري. [دا د رسل شخصي نظریه

ده ټول فیلسوفان د دغـه نظـر ملاتـړ نـه کـوي.] زمـا پـه عقیـده علت..."([1])

۱٦- د ندايې او سواليې مرکب شکل (!؟):

کله کله ځینې لیکوال د ندايې او سواليې علامې دواړه څنګ په څنګ د یوې جملې په پای کې راوړي، خو شرط په کـې دا دی چې ندائیه به لومـړی او سـوالیه بـه ورپسـې وي. پـه دې کـې د لیکوال هـدف دا وي چـې د هغـې پـه واسـطه لـه یـوې خـوا د لوستونکي توجه جلبوي او له بلې خوا یې په کې پوښتنـه غـرض وي. په لنډه وینا ویلای شو چې د یوې ډېرې مهمې پـوښتنې پـه پای کې د ندايې او سواليې مرکب شکل راځي، لکه:

ته نه یې خبر چې د افغان انګلیس په یوې جګړه کې له پنځلس زره انګرېزي پوځ نه یوازې ډاکټر برایډن مړ ژواندی خلاص شو!؟

یا: ته نه پوهېږې د افغانسـتان د خلکـو ملـي پـاڅونونو د نـړۍ سترې امپراتورۍ ړنګې کړي دي!؟

۱۷- درې ستوري (***) :

دغه نښه معمولاً د ډرام یا داستان په یوه پرده یا برخه کې چـې څو مفکورې په جلا جلا پراګرافونو کې څېړل کېږي، نـو د هـرې مفکورې تر پای ته رسېدو وروسته پـه یـو خـالي ځـای کـې درې ستوري (***) ایښودل کېږي.

---

(۱) کاندید اکاډمېسین محمد صدیق روهي، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال، (۷۹ – ۸۹) مخونه.

۱۸- وروځو ته ورته نښه({}):

دغه نښه په پښتو او دري کې د ({) او په انګریزي او لاتیني کې په ({) بڼه راځي. په عمومي توګه هغه وخت استعمالېږي، چې دیوې کلمې په مقابل کې څو کلمې راشي، لکه:

انسان } پوه / ناپوه / کمزوری

۱۹- غشي (⇄):

دغه نښه په عام ډول د مفهوم د لوري او طرف څرګندونه یا ښودنه کوي. په لیکنو کې معمولاً د دوو مقصدونو لپاره استعمالېږي:

۱- کله چې لیکونکی په توضیحي او تشریحي لمنلیک (حاشیه) کې کومه توضیح یا تشریح لیکي او په هماغه مخ کې یې لیکنه ځای نه شي، لازماً باید تر هغه وروسته مخ ته نقل شي نو د راغلې توضیح په اخرنۍ برخه کې د (⟵) غشي په راوړلو سره لوستونکي ته ښودنه کوي، چې نوره توضیح په راتلونکي مخ کې ولولي. په راتلونکي مخ کې تر توضیح لیکلو دمخه بیا هم (⟶) غشي نښه ایښودل کېږي چې لوستونکي ته وښیي دا توضیح له مخکني مخ څخه دلته راغلې ده.

۲- د یوې ترکیبي کلمې د تجزیې او یا د څو جزونو د ترکیب شودنې لپاره راځي، لکه: دوست + ي ←—— دوستي یا پوهن + تون ←—— پوهنتون.[1]

(۱) سید محي الدین هاشمي، دلیکوالی فن، ۱۳۸۳ ل کال،(۴۳- ۴۵) مخونه.

وروستۍ يادونه

د يوې ژبې ليکنی سمون د يـوې ورځـې کـار نـه دی، دا يـوه اوږده مرحله او پروسه غواړي او د زمانې له تجربې څخه تېرېږي. پښتو ليکدود هم تراوسه پوره د زمانې د ازمون څـو پړاوونـه تېـر کړي. له نېکه مرغه په هر پړاو کې پـه پښتـو ليکـدود کـې سـمون راغلی، خو لا هم د يو داسې بشپړ پښتو ليکدود لپاره چې د پښتـو ژبې ټولې ليکنۍ اړتياوې لرې کړي، لاره پاتې ده.

ما د (پښتو ليکني سمون) د ليکلو کار ځکـه پيـل کـړ چـې زه د خپل شلکلن فرهنګي کار په بهير کې له يو لړ داسې ليکنيو ستونزو او توپيرونو سره مخامخ وم، چې بايد حل لاره مو ورته پيدا کـړې وای. هغه څوک چې د چاپي رسنيو چارې، په تېـره بيـا ايـډېـټ (سمون) پرمخ بيايي، هغه ته پته لګي چې ليکـدوديزه ګـډوډۍ د چاپي رسنيو کار ته څومره زيان رسوي او چارې څومره سختوي.

زما په څېر به نور په لسګونو پښتانه ليکوال لـه ورتـه سـتونزو سـره مخامخ شوي وي. د دې لپاره چې د دې ستونزو د حل لپاره مـو د کار يوه لړۍ پيل کړې وي او په دې بهير کـې مـو خپلـه ونـډه اخيستې وي، د دې اثر پر ليکلو مې پيل وکړ. دا اثر داسې نه دی چې د پښتو ليکدود او يا هـم ليکنـۍ بـرخې ټـولې سـتونزې دې اوارې کړای شي، بلکې که د سلګونو ستونزو لـه جملـې څخـه د څو ستونزو د حل لپاره مرستندوی شي بيا به هم زما لپاره يـو ښـه زېری وي.

زه هیله لرم د پښتو لیکني سمون یو غورځنګ پیل شـي او ټـول لیکوال په دې غورځنګ کې برخه واخلي، هر هغه لیکـوال چـې له کومې لیکنۍ ستونزې، تېروتنې او یا هم توپیر سره مخامخېـږي، هغه دې د لیکنو او رسنیو لـه لارې نـورو ژبپوهـانو سـره مطـرح کړي. دا کار به د دې سبب شي، چې زموږ ټولې لیکنۍ سـتونزې د وخت په تېرېدو سره یوه پـه بلـې پسـې حـل او داسـې وخـت راشي، چې زموږ نورو نسلونو او یا هم هغه چاته چې پښتو ژبه زده کوي، په لیکنۍ برخـه کـې ټـولې سـتونزې اوارې شـي. لیـک او لیکنی سمون د یو تن او یـوه ژبپـوه کـار نـه دی، بلکـې دا یـوه اوږده پروسه ده او ډېر کار غواړي، خو زموږ لیکنـی سـمون بایـد دومره سست هم پرمخ لاړ نه شي، چې زړې ستونزې مو لا غوټې کړې نه وي نورې نوې پرې را دبره شـي. یـو ځـل بیـا لـه ټولـو پوهانو او لیکوالو څخه هیله کوم چې په پښتو لیکني سـمون کـې پوره پوره ونډه واخلي؛ زموږ لیکنی سمون زموږ ژبنی سمون دی او زموږ ژبنی سمون بیا زموږ له ټولنیز سمون سره مسـتقیمه اړیکـه لري.

په هېواد کې دهر ډول مثبت سمون په هیله
پوهنمل محمد اسمعیل یون

اخځونه

۱- اڅکزی، اودل سمد، پښتو ژبه او لیک دود ، کوټه ۱۹۵٦ م کال.

۲ - پنزل، هربرت ، د پښتو ګرامر، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه.

۳- خټک، خوشال خان، دستار نامه، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ.

۴- خوېشکی، محمد صابر، پښتو غږ پوهنه او وییپوهنه، ۱۳۸۰ل کال.

۵- رښتین، صدیق الله، پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، خاور خپرندویه ټولنه.

٦ - روهي، محمد صدیق، د ځېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال.

۷ - زیار، مجارو احمد، پښتو سیندګی- نویزونه، د ساپي پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال.

۸- زیار ، مجارو احمد، پښتو لیکلار ، ننګرهار پوهنتون، ۱۳٦۰ ل کال.

۹- زیار ، مجارو احمد، پښتو پښویه، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال.

۱۰- زیار، مجاواحمد، لیکلارښود، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸٦ل کال.

۱۱- شاکر، پوهندوی نوراحمد، ژبنۍ څېړنې، ۱۳۵۰ل کل.

۱۲- صلاحي، محمد نبي، د کوشاني دورې د ژبيو څېړنه، د افغانستان د علومو اکاډمي، کابل، ۱۳۸٦ل کال.

۱۳- لودين، دولت محمد، لغت پوهنه، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۵۵ ل کال.

۱۴- هاشمي، سيد محي الدين، دليکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال.

۱۵- هلالي، څېړنوال عبدالحکيم، د پښتو ژبې د فونيمکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال.

۱٦- وزيری، بخت مير، غږ پوهنه او وييپوهنه، کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د نا پښتو ځانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال.

۱۷ - وکيلي، محمدسرور، پښتو ګرښود، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال.

Pashto Text Correction

Written By:
M. Ismael Yoon

ISBN 978-9936-500-29-7

د خپرونو لړ: (۳۰)